

K II 2977.

MÁNDI MÁRTON ISTVÁN.

A

HELVÉT HITVALLÁSUK

PÁPAI FŐISKOLÁJÁNAK ALAPÍTÓJA.

SUGYANOTT A BÖLCSESZET ÉS MENNYISÉGTANNAK

NEGYVENEGY ÉVIG RENDES TANÁRA.

IRTA

SZABÓ KÁROLY

PÁPAI REFORM. KÖZÉPTANODAI TANAR,

A SZÁZADOS SZÜLETÉSNAP EMLÉKÉRE.

F. Szilágyi Pálcsa Úrnak tisztelettel

Ha jövődöt tudnék is mondani, és minden titkokat és minden bölcseséget tudnék is; és ha egész hitem volna is, ugyanmilyira, hogy a hegyeket elvinném helyekről: ha szeretet nincsen bennem, semmi vagyok.

1 kór. 13, 2 után MÁRTON ISTVÁN.

Ha a szeretet pontján megállunk: minden hitvány speculativa vélekedések világát egyszerre sarkokból kirugjuk s felforgatjuk.

MÁRTON ISTVÁN.

A jó hírnevet, érdem után, szeretem s annak megnyerésére törekszem is: de nem vadászom. —

MÁRTON ISTVÁN.

E L Ő S Z Ó.

Ha valamely kor a kegyelet adóját gondosan lefizette elhunyt nagyjai emléke irányában, és ezért a történetben tartozott elismerést vívott ki magának: úgy a legközelebbi éveknek nemes érzelem nyilatkozatai teljes mérvben kiérdemelhették a magyar Klio osztatlan tetszését. —

Láttuk, mily lelkesedéssel nyilvánítá nemzetünk, e szép hazaszerte mindenütt, hála-tiszteletét azon elhunyt férfiai iránt, kik életükben méltólag nagy nevet szereztek maguknak, — láttuk, mily egyetértőleg törekedett, és még most is törekszik e részbeni erkölcsi tartozását leróvni, midőn nagyjainak bölcsői, sírjai vagy szobrai körül csoportosulhatott. — Ily előzmények után gondoltam arra és tökélttem el magamban, hogy egy szívetkében én is fölhevem a magyar t. olvasó közönség becses figyelmét, már feledésbe menni látszott, oly férfinak, ki míg élt, méltó disze volt az önmaga által teremtetett tanintézetnek, és ki midőn a földtől bucsút vett, nem csak vértódnak hagyott hátra nehéz fájdalmat. —

Értem e férfiú alatt Márton Istvánt, a Pápai főiskolában negyvenegy évig működött lelkes tanárt. Az ő élete minden esetre hosszabb ismertetést érdemelne, mint a milyent e kis füzetke terjedelme előre is ígérhet, — mint a milyenben ezt 1832-ben az „Egyházi-Almanach”ban Tóth Dániel részestíté. —

Azonban, hogy a kedvező alkalmat, Márton István százados születésnapját, minden emlékeztetés nélkül el ne szalasszuk, — addig is, míg más gyakorlottabb tollból tökéletesb életrajzot, s főleg eddig föl sem említett műveinek tözetesb ismertetését s illetőleg tán bírálatát is vehetnénk, van szerencsém a kedves olvasó közönségnek, a kor intő lelketől fölhevott figyelmébe s szíves pártfogásába ajánlani ezen életrajzi dolgozatomat. Óhajtanám, hogy vajha benne sikerült volna valósítanom azon törekvésemet, mikép ez bár halvány, de hű emléke lehetne Márton I. nevének és tetteinek! — Ha e mellett még különösen nyílt őszinteséggel fordulok minden — még most is élő — volt tanítványihoz Mártonunknak: úgy hiszem, senki sem fog vádolhatni szerénytelenséggel. Ha rájuk nézve kettős érdekűvé lehettem volna ezen életrajzot; úgy fáradozásom már gazdagon lenne jutalmazva. —

Igyekeztem, a kezemhez juttatott források után, gondosan állítani föl oly képét a boldogult ősz tanárnak, melyben őt régi ismerősei fölismerhessék; — igyekeztem összegyűjthetett műveit, figyelmes áttekintés után,

átlátható rövidséggel kivonatban ismertetni. Hogy törekvésimet mennyire töltöttem be, feladatomat mily sikerrel oldottam meg: a türelmes olvasó, ezen füzetke letyvésével, mondandja meg. — Addig is a magyarok Istene maradjon velünk! —

Irtam Pápán, novemberben 1860.

Szabó Károly,

Az embert tetteiről ismerjük meg Mindenki gondolat világa, lélek működése cselekedetekben külsőül, — s ha ezek hiányzanak, nem vagyunk képesek senki felől is kielégítő ítéletet mondani. — Az emberélet oly rövidre mért, mint a déli árnyék, mely gyorsan eltűnik; s ha nevezetesebb tettek nem koszorúzzák a kisdölt halandó elhalványult homlokát, nyom nélkül távozik a halottak néma országába. Különösen, ha magasztos célok kivitelében, nagyszerű eszmék létesítésében fáradott valaki önzéstelenül a földi lét határain belül, lesz hálála azonnal feltámadás. Lassanként feltámadnak és erősödnek az emlékek az élők lelkeiben, és fűzik a szívben szakadó kegyelet virágaihoz a legállandóbb koszorút. —

Ha valaki talán a következő sorokban egy kéjvadászó mesés kalandjait, vagy egy sorsüldözte élet nemes küzdelmeit, vagy pedig egy költő regényes élet-történetét keresné: alig ha nem csalódnék. Oly férfit akarunk mi felmutatni, kit tettei eléggé ismertetnek, — kinek elég hosszúra nyúlt élete kevés azon művekhez képest, melyek létrehozásának szentelé napjait. Oly ember fog előttünk állani, kinek működését, tőlünk eltávozta után tudjuk eléggé méltányolni, — ki az emberiség egy kis részének, kedves hazánk Pannoniájá-

nak szellemi életéről gondoskodott, a dunántúli reformált egyházkerület lelki életének forrást nyitott. Egy nevelő-tanítót fogunk megismerni, ki oly fénytelen pályán öszült meg, hol élvezet helyett küzdés, öröмок helyett tövisek, elismerés helyett mellőztetés díjja leg-többsnyire a magát feláldozó férfúnak. Igaz, hogy ő e részben kivétel volt; nagy tettekre volt hivatva, hi-vatását ritka pontossággal betöltötte, és ezért már éle-tében is köztisztelet és elismeréssel találkozott. —

Úgy hiszem, eltalálta az olvasó, kire céloztak főlebbi szavaim, — reménylem, gondolja már, hogy a tettek emberéről, Mándi Márton Istvánról akar-tam szólni. Hiszen az iskola-alapító Márton István, a tanítványihoz atyai érzelemmel kötött Márton István, ki előtt volna ismeretlen; a kanti bölcsészet magyar apos-tolának, Márton Istvánnak nevét széles e hazában ki ne ismerné. Illő, hogy e férfiú ne csak névvel emle-gettessék ezután, hanem hogy tettei, munkái is min-denektől ismertessenek. — Hisz, ha szobrokat emelünk a hon-védő hajnokoknak, — ha emlékkövel tiszteljük meg irodalmi munkásinkat, — ha megénekeljük elhunyt költőink változatos életét: elmaradhat-e oly embereink életének leírása, kik mint nevelők, intézeti oktatók fá-radtak Isten országa terjesztésében, a tudományok lelki-esméreter huzgó ápolásában. — Kinek érdeme nagyobb, azé-e, ki a harcmezőn mások életének árán fonta di-csősőségének véres koszorúját, — vagy azó, ki a tudo-mány faklyájával világítva adott lelki-erkölcsi életet?

Emlékezzünk meg hát Márton Istvánról, az által is, hogy egész életét ismerni tanuljuk. — A dunántúli ro-formált egyházkerület neki sokat köszönhet, — minek nem is szabad a feledékenység éjjelébe szállani mind-

addig, még csak egy kő fog állni a pápai főiskolából; azon főiskolából, mely az ő nagyszerű emlékköve. —

Újítsuk hát fel most különösen az ő emlékezetét, midőn egy századdal születése után ide állunk ismét bölcsőjéhez. Hadd szülessék ő újra lelkünkben s így buzdítson oly eszmének élni fáradhatlanul, mely kerületi főiskolánk fölvirágzását célozza. Márton megérdemli, hogy így adjunk nevének életet nemesen dobogó keblünkben. —

I.

Márton István a szülői háznál.

Mártonunk őseinek lakhelyét messze keleten kell keresnünk, hol a kékellő magas kárpátok határt vonának Árpád honának. Erdélytől északra, a hegyes Szathmármegyében laktak Márton István elődjek, Mánd falucskában. Egyik szépapja György, II. Rudolf császár és magyar királytól Posonyban 1582. feb. 22-én nemesi rangra emeltetett ezen mellék névvel „Mándi.“ — Ezen köznemes család ivadéka volt Mártonunk atyja, a szintén Márton István. Ő husz éves korában kereste föl a Debreceni collegiumot, hol tanulói pályáját elvégezván, 1757-ben népiskolatanítóságra ment ki a még ekkor virágzó Peremartoni gyülekezetbe, a dunántúlra, Fehérmegyébe. Superintendens Torkos Jakab mellett itt két évig tanítóskodván, lelkésznek hivatott ugyan e megyében Iszka-Szent-Györgyre, hol még azon évben meg is nősült. — Neje a lélekdús Gombos Judit, csöri

gyümölcsét még csak nem is sejtve, lép pályájára. — Szüleitől bizonyos időre elszakadva, hatalmasb erővel ébred föl benne a szülők iránti szeretet. — A szülék pedig nagy reménynyel, a jövőbe szőtt szép tervekkel bocsátják ki kezeik alól legfőbb kincsüket. Hosszu útra eresztik őt, melynek vége az ismeretlen jövő sátyolozott ködébe -vész el. Valóban kifejezhetlenül sok fekszik azon percekben, midőn a fiú tanulói éveinek kezdetekor a szülői házból távozik, — mi minden újabb évvel ismétlődik. — És azután aránylag mennyivel kevesebb szüle van, kinek szép álmai valósulnak, s hány van, ki összezúzott tervei, megcsalatott reményei romjain áll meg!

- Mártonunkban szüléi nem csatlakoztak. Midőn a tizenegy éves fiú 1771-ben, édes atyjának Felő-őrsi lelkészségében, Veszprémmegyében, Szent-király Szabadján megkezdette nyilvános tanulói pályáját, már le volt téve az alap nevelésében, melyen tizennégy évig serény szorgalommal, példás magaviselettel haladhatott. Három évet töltött a sz. k. szabadjai, akkor virágzó, úgynevezett grammatikai iskolában. Szülői öröme és tanítója megalégedése közt hagyta el első nevelő intézetét.

Nagyobb iskolával a dunántúli reform. egyházkerület ekkor még nem birt, úgy a gyermeküket taníttatni, lelkészi hivatalra képeztetni szándékolt szülék elvitték őt 1774-ben a délibábs alföld Kecskeméjébe. — Rég időtől fogva állott itt egy közép iskola vagy gymnasium, mely a XVIII. század hetvenes éveiben épen a jeles Szikszai Gy. felügyelete, atyailag segyelmező vezérelése alatt virágzott. Az ezen intézetben töltött négy évének köszönheti Mártonunk a latin nyelv alapos bi-

rását, a római classicusokbani széles ismeretét. Az elmúlt idők egyoldalú tanítás — módja élt a kecskeméti gymnasiumban is. A latinnyelv mellett édes anyanyelvünk mellőzötte, mely száműzetésében csak a nép szerető kebelén talált menedéket. —

A tizennyolc éves ifjú, telve a tudományok iránti szeretettel, kecsegtetve a szép jövő reményével, újra magasb képzőintézet után nézett körül. A tudomány-szomjas lélek ritkán elégli meg a neki nyújtott ismeretet. Mártonunk különben is még csak felén volt tanfolyamának. Az istenészet tantárgyaiba távolról nézegetett, mint Mózes az ígért földére. A kecskeméti gymnasium tovább nem vibeté művelődésében. — Jeles férfiak ápolták ez időben a tudományokat és ültették növendékeik lelkébe a debreceni collegiumban. A bölcsészeti tanfolyamban tanított ekkor Dr. Hatvani István bölcsész és számlant, Sinai Miklós történet, görögnyelv és latin ékesszóllást; — a hittani tanfolyamban működtek Szathmári Paksi István és Varjas János, — amaz előadván a rendszeres theológiát, ez pedig theol. catechetikát, symbolicát, hébernyelv és régiségtant. — Ide vonult azért Márton István, hogy bevégezhesse pályáját. —

A mint több, Kecskeméten végzett tanulótársaival megérkezett a magyarság földjére, Debrecenbe, átolvasta az iskola törvényeit, azok megtartásának magát aláírta, és 1778 april 30-án fölvétele a theologus deákok közé. Ő is az iskola épületében kapott lakást. Szorgalma s fedhelten magaviselete által kivívta magának tanárai szeretetét, tanulótársai becsületét. A tanórakon figyelmes tanítvány, azokon kívül nemes szívű barát volt. Kitünőleg végzett tanfolyama alatt ébredt s látszott benne erősödni a bölcsészet iránt később annyira élő

A reformált gyülekezet virágzó iskolájának első, vezértanítója lett. Tér nyílt föl előtte az alsó és középiskolák szervezete és kellekeinek ismerhetésére. Gyakorlatilag képződött tanítónak s nevelővé. — A vezetése alatti tanítókat gyámoltotta, a felsőbb latin osztályokat pedig ő maga oktatta, — s mint a következők mutatta jó sikerrel és férfias Hajdúi elismerésével. A német nyelvet, mit a középtanoda és collegiumban nem tanulhatott, elsajátította, a felsőbb osztályokba tantárgyul bevitte, és a tanítókat is magány órákon oktatta belőle. A nánási gyülekezet el is ismerte vezértanítója fáradozását, és meghálálta érdemeit azzal, hogy bár ezen tanítóság két évre nyúlt, őt a lefolyt idő után még egy évre megmarasztá. Így még egy évig jövedelem forrás nyílt számára; mire különösen szüksége volt, hogy tervét valósíthassa. — A három, tapasztalatokban gazdag év eltelt, és ő 1789 mártiusban „istenhozzád“¹⁾ot mondott az általa méltán becsült nánási gyülekezetnek. —

Elment haza; hogy rég látott szeretett szüleinek kebelén kissé megpihenjen. Ők ekkor már Monoszlóról¹⁾ Nagy-Vázsonyba költöztek át, hol édes atyja örök álmra hajtá fejét nem sokára. Ez volt utolsó együtléte fiával. — Érett kalász volt ő, mit a kérlelhetlen nemes sarlója nem sokára levágandott. —

A múlt század második felében, mihelyt a magyar protestantizmus szabadabban lélekzett, nem nyomván őt annyira a vallási türelmetlenség nehéz átká, sokan utaztak protestáns ifjaink közül a tudományos külföldre, hogy a virágzó egyetemeken hallhassák a föl-

¹⁾ Debreceni tanuló korában még Monoszlón laktak szülei, legalább az iskolai subscriptionale diariumban ez olvasható „Stephanus Márton Monoslóviensis.“ —

világosodással fejlődő tudományokat. — Márton István tanuló korában már gyakorta gondolt a német főiskolákra, a nélkül, hogy reménye lehetett volna valaha bennök megjelenhetni. Mint tanító, még inkább foglalkozott velök, midőn magának anyagi segélyről is gondoskodhatott. — Nánást elhagyván, gondolatai megérttek és tettben valósultak. Ki volt már tűzve az elindulási nap. Az éretlen kiművelt, tapasztalás után esengő ifjú életének huszonkilencedik nyarán, 1789 júliusában, kiutazott hazájából. —

Lehet-e nála boldogabb ifjút képzelnünk? szerencsés volt oly élvezetben részesülni, mely keveseknek juthat. Az utazásban tér nyílik az ember előtt nép- és földismére, a lehető gazdag jellemképzésre. Az utazásban kéjeleg a lélek a legváltozatosb vidékek szemlélésében, — zsibbasztó ellankadás helyett, gondoktól meneküléssel, a lélek rugékonysága és derűlsége éretik el. Az ember gondolatvilága szélesül, izlése nemesül, ítéletadása szilárdul, jelleme kristályosul. — Ki tapasztalati kincseket birni, hasznos élvezeteket keresni akar: az nyissa meg erszényét, keljen újtára és járjon be minél több művelt országot. — A ki pedig még az utazási gyönyörök mellett, miként Mártonunk is, tudomány szerzés végett teszi kirándulásait, az olyan kincseket gyűjt, melyek az idővel sem vesznek el. —

Márton István útját Bécsnek vette. A birodalmi főváros meglekintése után kíváncsian nézte meg a cseh uralkodók büszke ódon városát. Mivel pedig a közlekedési utak és eszközök nem voltak akkor az utazóra annyira előnyösök, mint korunkban, az utazás meglehetősen lassusággal történhetett, majdnem egy hó alatt érkezett meg Göttingába. Útjában látá a szászok ifjú

Drezdáját, a műkincsekben gazdag Lipcsét, a regényes thüringiai erdőséggel szomszédos Jenát. —

A göttingai egyetem, a hannoveri királyság szemefénye, régtől virágzott; magyar ifjainktól pedig különösen fölkerestetett. — Európai híru tudósai, ²⁾ és elsőrangú gazdag könyvtára messze vidékekről csalta kebelébe a szép jövőre számító ifjúságot. Mártonunk is ide vonta magát és 1789 aug. 21-én, mint a „Georgia Augusta“ — egyetem polgára fölvétele. — Lelkészi pályára készülvén, idejének legtöbb részét az istenészeti tudományok búvárlására fordította. — Hallgatta a nevezetes „mózesi jog“ híres íróját, Michäelis J. Davidot, ki 1750 — 1791-ig, haláláig tartotta itt fölolvasásait, és a könnyű rationalismust képviselte. Ugyan e szellemben működött itt Koppe J. Benő, az új szövetségi könyvek értelmezése körül (†1791.) — De a supranaturalismust is személyesítve látjuk Lesz Gottfriedhen, kitől a keresztyén morált hallgatta. (†1797.) — Ily szellemélet közepette új világ nyílt föl lelke előtt; és ő. tudvágyától ösztönözötve, annál feszültebb figyelemmel és buzgalommal olvasta s tanulmányozta nemcsak az általa hallgatott különböző szellemű tudósok műveit, de általában az akkori újabb theologia termékeit. Így lett alkalma megismerkedni a XVIII. század második felében ébredt fölvilágosodás fény és arnyoidalaival. Olvasta a rationalismus úttörőjének, Semler J. Salamon, halloí professornak műveit (†1791), — a szabadgondolkodású helmstädti tanár, Henke Ph. Konrád történeli dolgozatait, — a wolfi bölcsészetből kelettke-

²⁾ Nevezetesen itt élt Walch F. Vilmos és †1784, — a kántista Stäudlin K. Frigyes †1826, — a 82 éves „tiszteletre méltó“ Planck Jak. Gottlieb †1833. —

zett népszerű bölcselkedés egyik apostolának, a frankfurti Steinbart Sámuelnek iratait (†1809), — a tudós jénai supranaturalista Dörderleinnak szellemtermékeit (†1792.) — Ily munkája közben előtte állott a sz. írás azon helye, hol „mindeneket megvizsgáljatok, a mi jó, azt megtartsátok“ említetik. Tisztult arany lett az ő tudományossága, melyet sem egyik, sem másik fél magáénak nem vallhatott. Mint supranaturalista — rationalista tért ő haza. —

Szabadabb idejét, mit a tudományoktól elfogott, barátjai körében töltötte. Ezek reá nézve nagy áldás voltak azon bajában, mely őt Göttingában erős fájdalommal kereste meg. Még azon időben, hogy Nánáson tanítóskodott egy veszélyes görvély támadt a nyakán. És ez azon kívül, hogy fejének ferde állást adott, munkásságában zavarla, nyugtalanította, még meg is ölhetette volna. Több jeles orvos lemondott már arról, hogy ezen mirigydaganaton gyökeresen segítsen kivágása által. Midőn a véletlen szabadulást nyitott számára. A hassiai Margburgban volt ezen időben egy nagyhirű orvos, Baldinger. Erre figyelmeztette Mártonunkat egy ott tartózkodó, volt iskolatársa, Bernáth István. — Ezen Baldinger nem félt a görvély kimetszésétől, és ez által, hazánkknak a kedves életet megszabadította. — Göttingában időzése alatt vesztette el Mártonunk még édes atyját is. — A fájdalomtól leveretve, derék honfiai ³⁾ vették őt körül, hogy a mennyire lehet, szórakoztassák. —

³⁾ Mikor ő Göttingában tartózkodott, még rajta kívül öt papjelölt, négy jogász és egy orvos magyar ifjú volt ott, — kiknek neveit, a jelenlegi egyetemi igazgató Dorner Sándor szíves közléséből ide csatolom: papj. Aszbooth János 1788 nov. 1 — 1791 sept. 29; Nitsch D. Károly 1789 maj. 7 — 1791 sept. 29; Schedius L. János

Tizennégy havi távollét után, mint a szorgalmas, virággal rakott méh, tudomány- és tapasztalásban gazdagodva, visszaindult hazájába. Már látta kárpát magas bérceit, — már hallotta a távolból, szöke Dunánk lassú zugását: keble erősen hullámozott, a Hunyadiak szép hazájának viszonylata érzetétől hangosan dobogott föl hazafi szíve. Ekkor érezte csak igazán, hogy *még a boldogság és örömnél is vannak könnyei, fájdalmai.* — Ezer meg ezer gondolat váltotta föl egymást agyában. Minden perc órának teltszett előtte. Szeretett volna a fölötte uszó gyors föllegek könnyű röppenésével átkelni a határon. Végre a posonyi hegyekről belátott a haza szent földére — — — látta a messze kéklő Bakony koszorús hegyeit, hallott közel s távolból harangzúgást — mintha jövetelének örülnének. Ki irhatná le, mit érzett ő ekkor? — Szülőföldre sietett, hogy onnan a haldús Tisza által öntözött vidékre, Csongrádmegyére népes Hold-Mező-Vásárhelyére menjen. Itt szándékozott papi hivatalba lépni. — Az isteni gondviselés azonban más munkássági kört szemelt ki számára, más tért határozott képességei és ismerete gyümölcshozatalára! —

IV.

Márton István, az iskola alapító és tanító.

Nem lévén célunk és szándékunk a pápai főiskola történetét írni — mit talán más helyen és alkalommal

1788 nov. 1—1791 sept. 29; Rozgonyi József 1789 nov. 25—1790 husvétig; Hetzci József 1790. — Jogá-

lehetünk, — csak annyit említünk meg az iskola lefolyt életéből, mennyit legnélkülözhetlenebbnek hiszünk. De már azon dolgokban, melyek az iskolát 1790—1831-ben illetik, lehetetlen a történetet mellőznünk; mert az iskola története és Márton István élete, a legszorosabb viszonyban voltak az említett negyvenegy év alatt. —

A dunántúli kerületet igen korán befutotta a Helvétia és Szászország felől jövő világosság fénye, melynek ereje által számtalanok meggyógyultak tévelygéseikből, és lemondtak az őket addig dajkált római egyháznak pagani-judaizált hitelvei és szertartásairól. Ezeknek száma oly hirtelen növekedett, hogy csakhamar szükség volt közistentiszteleti helyek és ezekkel válhatlan kapcsolatban levő iskolákról gondoskodni. Mindkettő meg is történt. És így a schveizi hitjavítás elvei után reformálódott hiveknek rövid idő alatt Pápán egy magasbrangú iskolájuk állott is elő. Mit világosan mutat az iskola, most már használhatlanná lett, két harangjának ilyen fölirata „scholae reformatae Papensis Anno 1531.“ — Hogy valami nagy intézet ezen iskola nem lehet, előre is gondolható; és hogy sokáig legfőlebb középiskola volt, sejthető azon körülményből is, miszerént az iskolai jegyzőkönyvek nyomán állandóan csak egy professora volt. ⁴⁾ Ez adta azután elő benne az

szok : Demián 1789 oct. 13 -- 1790. sept. 29. Engel 1788 apr. 16—1791. husvétig; Sáros-Berkésy Katona 1789 oct. 5—1791 husvétig; Csató 1790 apr. 19—sept. 29. — Orvos : Pataki 1787 oct. 20—1791 husvétig. —

⁴⁾ Az iskola tanárainak névjegyzéke 1582-ig vihető vissza, mikor Hollósi Péter tanított benne. Utánna következtek : Györi István 1600-tól, Kálnai János 1635-től, Marosi István 1644-től, Sári István 1652-től, Lenti János 1654-től, Séllyei István 1656-tól. — Ez 1663-ban a pápai gyülekezet lelkésze, utóbb a tractus esperese

istenészeti tudományokat is, hogy így tanítók és lelkészek képezetthessenek. Bár a kerületet papjelöltekkel jobbra a pataki és debreceni főiskolák látták el. — Látzai József „iskolai tanító könyv”-ének 187-ik lapján egyenesen *gymnasiumnak* nevezi az addig létezett pápai

és végre a kerület Superintendense lett. 1674-ben Posonyba idéztetett, majd fogadása után gályákra vitetett. Két év múlva kiszabadult és újra pápai pappá lett. Meghalt 1692 oct. 19-én. — Utánna jöttek: Kórodi István 1658-tól, Szeremlei Mihály 1669-től. Kocsi Bálint 1671-től. Róla a zürichi városi könyvtárban, szent ereklje gyanánt őrizett, gályaraboktól ünkeztüleg írott emlékkönyvben többek közt ez áll „Kocsi Csörgő Bálint 1647-ben született Kocson, aug. hóban, Komárom megyében. Édes attya Csörgő István, édes annya Végh Katalin volt. 1664-ben majusban a híres Debreceni collegiumba viteték és Martonfalvi György tanárnak ajánlaték. 1670-ben a munkácsi iskola vezetésére hivatott, — honnan 1671 majusában szülei látogatására hazamenvén, a pápai reform. iskola igazgató tanárának választatott el. Ő ezt el is fogadta. 1674-ben mart. 5-én, a gyülekezet lelkészével együtt Posonyba idéztetett, elítöltetett s Leopold-várba záratott több társaival. Gályákon szenvedett. Rabságából szabadulva, 1676 júliusában, a 29 éves ifjú Zürichben Hottinger H. Jánosnál nyert bárátságos szállást.” A hazajöhetésre szabadságot nyerve, újra tanára lett néhány évre kesergő iskolájának. Következtek ezután: Szőke Mihály 1674-től, Kabai Mihály 1675-től, Dobroviczai Miklós 1677-től, Szeremlei János 1683-tól, Szokolyai György 1691-től, Kocsi Bálint 1694-től, Csúri József 1696-tól, Sellyei Pál 1698-tól, Szilvási Péter 1701-től, Deáki István 1703-tól, Sepsi Mátyás 1706-tól, Szentpéteri Péter 1711-től, Hosszúfalusi Márton 1713-tól, Kövesdi János és Lepcsényi István 1714-től, Rimaszombati István 1715-től, Kövi János 1718-tól, Berta Benedek 1721-től, Cse Csúzi János 1724-től, Ujvári Endre 1727-től, Almási Endre 1729-től, Ladányi Miklós 1731-től, T. Keresztési István 1732-től, Szoboszlai István 1735-től, M. Pápai Mihály 1739-től, Göböl Gáspár 1740-től, Baranyai Péter 1744-től, Kún János 1745-től. — Ennek igazgató tanársága alatt vétetett el az iskola. —

Nein lesz érdektelen talán az iskolai tanári kar névsorát tovább is vezetnünk. Midőn az egyház és is-

iskolát. — Mária Terézia királynő kormányja alatt, midőn a magyar prot. Siont nehéz idők látogaták meg, a pápai reform. gyülekezetet azon nagy csapás érte, hogy 1752. mártius 12-én egyháza és iskolájától megfosztott. Legfelsőbb rendelet következtében ugyan Eszterházy Károly váci püspöknek 2825 fr. 22 krt. r. é-ben

kola 1752-ben Á. Tövelre költözött át, elvezette a tanulók egy részét, a syntaxisták tanítója Nagy Mihály a teveli iskolába. Itt fáradozott ő 31 éven keresztül, és még megérte a pápai iskola újból fölépülését; mert 1784-ben ő is visszajött az egyház hiveivól. Még 1793-ban is tanított a gymnasiumban. A mint pedig az iskola újból föltámadott az 1785 január 3-diki rendelettel, tanárul választott mártius 17-én Járdánházi Gábor. Utánna következtek: Csépan János 1786 sept. 29-től, Márton István 1790 dec. 14-től. A vagyoni erő növekedvén, mindjárt 1791 aug. 1-én beállítatott második tanárnak Látzai Szabó József. Majd 1801-ben az istenészeti tanszék különösen is felállítván, betöltetett ez állomás 1801 jun. 5-én Tóth Ferenc által, ki 1817-ben pápai lelkész s kerületi főjegyző, 1827-ben pedig Superintendens lett. — Így most a collegiummá alakult pápai iskolában három tanszék volt, u. m. a bölcsészeti, történeti és istenészeti, mindenik külön férfitól által elfoglalva. —

A bölcsészeti — számtani tanszéken jöttek Márton István után Némethi János tóthvázsonyi lelkész, helyettesítőleg 1831 octobertől, Tarczy Lajos 1833 nov. 4-től, Czibor Ferenc 1839 apr. 8-tól, többek által helyettesített 1845 octobertől 1848 octoberig, Kerkapoly Károly 1848-tól. —

A történeti-nyelvészeti — természettani tanszéken jöttek Látzai Sz. József után Mokri Benő 1806 sept. 10-től, Nagy Mihály 1815 jul. 10-től, Rácz István 1821 nov. 2-től 1822 sept. 27-ig, ettől fogva helyettesített többek által, Edelényi Sándor 1824 jan. 5-től, Bocsor István 1837 nov. 4-től. —

Az istenészeti tanszéken következtek Márton István után Tóth Ferenc 1801 jun. 5-től, Kocsi Sebestyén István monori lelkész 1817 apr. 16-tól, Liszkai József helyettesítőleg 1837 octobertől, Széki Béla 1838 nov. 6-tól, mellé választott a sz. írás magyarázati

kikellett volna fizetni a gyülekezet számára az egyház, iskola, papi és tanári épületekért; de ennek elfogadása, a gyülekezet részéről, határozottan visszautasított. — Egy általában nem akartak lemondani fundusaik és épületeikhez fűződő jogokról. Mihelyt kijött 1785 jan. 3-án azon királyi rendelet, melynek erejénél fogva a protestánsok nyilvános vallásgyakorlatok szabadságával élve, iskolákat állíthattak: azonnal elkezdte az Á. Tevelről haza

székre Liszkai József 1843 sept. 10-től. Ezután két tanár működött e tanszéken. Széki Béla után jöttek: Kiss Gábor 1853 octobertől, Kiss János 1858 octobertől; Liszkai József után pedig: Dümjén Ferenc 1848 aug. 21-től, Heiszler József 1850 octobertől, Kotasz István 1853 octobertől. Egy külön álló történeti szaka alakítván az istenészeti tanszéknek 1856-ban, betöltött ez oct. 20-án Kiss János által, utánna pedig Tóth Dániel által 1858 october 21-én. —

1839-ben külön természettan—számítási szék állíttatott fel, és ezt elfoglalta Tarczy Lajos; 1849 octobertől pedig neveléstani szék is áll, betöltve Váli Ferenc által. —

A jogi szék után soká vágyott a főiskola, végre 1832-ben létre jött. Mint első tanár működött Stettner György 1832 júl. 17-től. 1848 aug. 26-tól helyettesített Kerkapoly Károlytól 1849 nov. 19-ig, mikor Kolmár József töltötte be. Utánna jöttek: Baráth Ferenc 1851 januártól. Mellette még Vidt Károly 1852 octobertől. Ezen tanszék megszűnt 1853 őszén. —

A gymnasiumban előbb, évenként változó tanítók vitték a tanítást, mignem 1851-ben az iskola újra szerveztetett, állandó tanári állomások állíttak fel, és töltettek be. Ily állomásokon működtek: 1851 octobertől Csepeli Sándor, Jádi József, Kiss Gábor 1853 oct.-ig, Kolmár József 1853 oct.-ig, Kotasz István 1853 oct.-ig, Pólya József 1856 oct.-ig, Seregély György 1855 oct.-ig, Szép Gábor, Szilágyi József, Tóth Balázs. Utóbb jöttek: Baráth Ferenc 1853 octobertől, Peti József 1856 oct. — 1857 oct.-ig, Tóth Dániel 1857 oct. — 1858 oct. 21. Szabó Károly 1858 october 21-től. —

költözködő pápai gyülekezet iskolájának építtetését, s hogy ezt minél könnyebben eszközölhesse, elhatározta a 20 év előtt visszautasított kártérítési összeg fölvételét is. Így iskolája felállván, még martius 17-én, ugyanazon évben, a tanítást meg is kezdette, — habár csak néhány osztályban. —

A mint az iskola már több évig adott oktatást a vidék fiainak, eljött az 1790-ik esztendő, midőn, még a megelőző évben is tűz által sok kárt szenvedett gyülekezet meghívta Mándi Márton Istvánt gymnasiumába tanárnak, — ki ekkor édes anyjánál Köveskálon, Zalamegyében tartózkodott. Az isteni gondviselés intésének vette ő ezen meghívást; azért el is fogadta azt minden hosszabb gondolkodás nélkül. Elfogadta; mert hirtelen azon gondolat támadt lelkében, hogy a pápai iskolát régi virágzására kellene emelni, sőt hogy *Pápán, a nyugati reformált magyarságnak, a dunántúli kerületnek, egy a debreceni és patakihoz hasonló főiskolát kellene teremteni*, — és ennek végrehajtására legközelebb csak kezdeményező férfiú hiányzik. Hátha ő, elfoglalván a tanári állomást, az iskola körében annyit tehetne, hogy az iskola egykor virágzó főtanoda lehetne. — Ezen üdvös gondolat gyorsan megért benne. Nem ijedt ő vissza az ily vállalatot követő beláthatlan akadályoktól. Ismerte a magyar népnek közintézei iránti hideg közönyösségét; de tudta azt is, hogy e közönyösségből kiragadható, szép beszéd, buzdító példák és önzéstelen lelkesítés által. És ő nem is csatlódott. —

1790 december 12-én érkezett meg Pápára a 30 éves, telterős férfiú. December 14-én foglalta el tanaszékét, melyen előtte 1582-től már negyvenketten ül-

tek. — Midőn bemutatta magát az egyháztanácsnak, első kötelességéül ismerte megmondani, hogy *egy tandrnak jó fizetés szükséges; mert csak így fog egészen hivatalának élni, csak így nem fogja állomását hirtelen változtatni. Pedig, úgy mond, a tanítók gyakori változása eredményezi gyakorta az iskola gyengülését, pusztulását.* Hogy ő semmi esetre sem helyeselte azon tanmódot, mely korában és után alkalmazásban volt, és mely szerint a gymnasiumi tanítók, végzett tanulókból, évenként állítottak be: többek közt, egyik művében is ⁵⁾ így nyilatkozott felőle „*Igen nagy foglalkozás az a mi iskoláinkban, hogy holmi diákokskákra bízzuk gyermekeink nevelését és tanítását, csak hogy olcsóba kerüljön; s olcsó husnak aztán, a mint szokták mondani, hig less a lerc.*” — Az általa már az intézetben talált két tanító mellé még egy harmadikat választatott, és pedig nem évenként változó tanítói ranggal, hanem állandó tanárnak. Természetesen eleinte nem fényes jövedelemmel; ⁶⁾ de csakugyan működött mellette 1791 aug. 1-től Látzai Szabó József. Így egyesített erővel vihették az iskola nagyraemelésének terhét. —

Mártonunk kedvence gondolatát valósítandó, mindeinek előtt, mihelyest az igazgatást átvette, buzgó pártfogókat sietett az iskola számára nyerni. És ez nem soká maradt. Már 1793 jan. 17-én meghozták a lelkes egyháztanácsstagok azon végzést, melynek szavai szerint „megújítván régi nevezetes és Dunán innét első

⁵⁾ Langii Colloquia etc. 1792. a Bevezetésben.

⁶⁾ Márton I. fizetése volt 400 rhen. frt. 12 pos. mérő gabona és minden növendéktől 2 fr. tandíj, — mint segéd-lelkésznek még 12 p. m. gabona. — Látzaié pedig 260 rh. frt. és minden tanítványtól 2 frt. tandíj volt. —

rangot viselt iskolánknak emlékezete és gondolóra vételvén az is, hogy mind a nagy emlékezetti II. József császár és magyar király ő felsége engedelmeiből, mind pedig az újabb hazai törvények által ezen régi uszusunkban megerősítettünk; de kiváltképpen szívünkön fekvővén ezen mi iskolánknak, mely most is Dunán innét egyedül való felsőbb iskola, szélesen kiterjedő használatát az iskola nagyobbított építése, két emeletre vevése. Egyuttal fölvetetett az előbb el nem fogadott 2825 fr. 22 kr. is. Az építés folyamatba jött, s hihetlen gyorsasággal ment elő. Márton István első terve szerint épültek volna a tanulók számára külön háló, lak és ebédlő szobák; — a hálók fűtlenek s többek számára. — a lakók fűthetők s négy tanulónak ellátva dolgozásra szükséges butorokkal, — az ebédlő pedig közös lett volna mindnyájoknak. De ez az építés alatt annyiban változott, hogy a háló és lak-szobák összeolvadtak. — A tanoda 1794-ben felépült, — keleti oldalon két emeletre, a többi háromon pedig csak egyre. Majdnem zárdai alakkal birt. — S ha most kérjük, honnan teremttette elő Mártonunk az iskola építésre szükséges pénzösszeget? meghalljuk, hogy a pápai gyülekezet lelkes előljáróságának, a dunántúli egyházkerület híveinek, a magyar népnek szép adakozásából. —

Ha a vándor fölleli utazása célpontját, — ha a bányász nemes ércekkel rakott kövekre talál, — ha a rab visszanyeri megfosztott szabadságát: nagyobb-e az öröm, édesb-e az elragadtatás, mint az, melyet érezett Márton István akkor, midőn növendékeit az iskolai épületbe szállásolta? 1794 végén már átadatott az új épület az ifjuságnak. Részből teljesülve látta legszobb

reményeit, valósulva legmelegebb törekvéseit. A pápai iskola phönixje föltámadt hamvaiból, s lelkének munkás szelleme dicsőbb életet ígért neki, mint az előtt volt. A nagyobb tanulókat kezdő kibocsátani közeli, majd távoli gyülekezetekhez segélyszedés végett, — sátoros ünnepeken a magok javára, nyáron pedig pénz, gabona és bor segélyezés végett az iskola részére. Így egy állandó forrást nyitott, a testvér collegiumok példája után, az iskolai cassa számára. S miután a papnővelde is megnyitott, és az egyházkerület, 1797 június 13-án Tatában tartott gyűlésében a 2p. alatt *elismerte kerületi anyaiskolájának*; a superintendentia részéről gyámolításban sem lett utolsó. — Még annyit jegyezzünk meg főiskolánk kültörténetére vonatkozólag, hogy ez, Márton Istvánnak és az ő Melanchtonának. Tóth Ferenc hittanárnak önzéstelen fáradozásai következtében, 1804 aug. 21—22-én a Pesten tanácskozó négy egyházkerületi képviselők által elismertetett a debreceni és pataki főiskolák testvérjének. ⁷⁾ — A miről Mártonunk 1790-ben álmodozott, immár mint valóság állt előtte. —

⁷⁾ 7. p. *Constat scholam Papensem, antiquis temporibus ibidem fundatam, constat eandem jure postlimine, ex consensu et determinatione omnium quatuor in Regno superintendentiarum helv. conf., in scholarum altiorum receptum esse, constat eandem praeter illas, quas habet, foundationes ex omnibus suae confessionis superintendentiis Beneficia sua percipere. Cum itaque haec constent, costare debet etiam illud, nec uni ex superintendentiis, tanto autem minus parti, aut professoribus, qui per superioritatem libere vocantur et dimittuntur: jus illud competere, ut sedem maioris huius scholae seu collegii pro arbitrio suo mutent.*

Ha nagyok Márton István érdemei, mint iskola-alapító: nem kisebbek azok, mint belsőleg szervező és rendező, továbbá mint tanító- és nevelő. — Minden tekintetben nagy ügyességet és életjárlasságot tanusított. — Midőn Pápára hivatott, az iskola három osztályból állt, egy igazgató tanár s két tanító vezetése alatt. Rövid időn kinőtte magát a gymnasium 6 osztályra, és ekkor elrendezte s beosztotta az iskolai tanfolyamot, a tanügy vezetését következőleg. A 6 évi gymnasiumot megelőzte négy éves eleme iskola, melynek végével a latin és magyar alaktannal is ismerettségük volt a növendékeknek. A gymnasiumi tanfolyam állott a nyelvészeti és szónoki — humanitatis iskolákból; amaz két osztállyal 4 évi folyamban, emez egy osztállyal két évi folyamban birt. Így jöttek létre a grammatica, conjunctica, 2 évi syntactica, poetica, rhetorika. Eleinte ezek tanulták a logicat is, utóbb azonban az 1815 oct. 30-ki gyűlés 40. cikkelye következtében a logica tanulása kivételett a gymnasiumi folyamból. Az osztályokat praeceptorok tanították, még pedig az 1797-től szokás szerint délelőtt 3, délután is 3 órán. Ezek, mint nyilvános tanítók mellett segédkeztek a correpetitor — magány tanítók, előrehaladottabb szegénysorsú jó fiúkból. Tisztjök volt a kezeik alá bízott növendékektől kikérdeni a nyilvános tanítók által feladott tantárgyakat és fölvilágosítani a nehezebben érthető helyeket. A gymnasiumot vezette és képviselte az igazgató, ki a felsőbb osztályokban egyes tantárgyakat tanította is. Márton István 1790—1810. volt igazgatója a gymnasiumnak, — midőn az e. és isk. tanács azt végelte, hogy az igazgatóságot évenként más viselje. 1815 nov. 22-én pedig, a Losoncon tartott kerületi

gyűlés azt határozta, hogy a gymnasiumi igazgató állandóan a literatura tanára legyen. Így is volt ez a negyvenes évek végéig, midőn az igazgatás kezelésben szokatlan anomalia hozatott divatba. — Az igazgató nyilvános tanítóival időközönként közgyűlést tartott tanítási és fegyelmi tárgyakban. —

A gymnasiumi éveket elég szorgalommal megfuttatott tanuló már 1794-ben átbocsátatott magasabb tudományok hallgatására. Miután pedig a *pápai főiskola történetében időszakot alkotó esztendő*, 1795 tavasza eljött, megnyitott az egész papnöveldéi folyam, 3 évre számítva. Bölcsészeti és istenészeti tudományok, az egész folyamban, egyesítve taníttak; mígnem az 1808 oct. 26-iki e. és isk. tanácsban végeztetett, hogy a bölcsészet csupán a két első évben adassék elő. Ekkorra már az 1805. jan. 2-iki tanterv szerint a papnöveldéi folyam 4 évre emeltetett, — úgy hogy egy, a gymnasiumban 12 éves korában tanulni kezdő egyén 22 éves korában egész tanfolyamát átfuthatta. Így lett a papnöveldéi folyam két osztályú, két-két évi folyammal, és csak 1843—51 állt mindenik osztály 3-3 évi folyamból. — A tanárokon kívül, mint tanító, működött még a senior ezen papnöveldében, — s mint erkölcs-felügyelők szerepeltek az ellenőr és juratusok. 1824. jul. 18-án pedig a városi rendellenségek ellenőrzése végelt felügyelő-pedellus is rendeltetett. Összejöveteleik voltak a senior, ellenőr és juratusoknak egyes tisztségek elosztása és fegyelmi hibák elrendezése végelt. — Iskolai szék ült össze a tanárok és az előbb említettek közül, az igazgató elnöklése alatt, mely elő állítottak a nagyobb vétkeket elkövetett tanulók, — valamint Márton Istvánnak 1823. martiusban tett és elfogadott javallata

után a szünidők elteltével elkészett növendék-íjak is. — Az igazgató hivatalát egy évig viselte. Ezenkívül tartották még a tanárok is külön gyűléseiket. —

A nevezetesb iskolai ügyeket intézte 1790—1806 a helybeli egyházi és iskolai tanács, a lelkész és gondnok elnöklete alatt. Ezen tanácsban a tanárok is résztvettek. Míg az iskola a pápai egyházé volt, ezen tanács pártfogása, felügyelete és közvetelt igazgatása alatt állott az; de végre 1806 sept. 21-én elválasztván az iskolai ügyek az egyházétól, külön jegyzőkönyv vezettetni határozatott, hogy így „a collegiumot és tanuló-ifjúságot illető tárgyak az ecclesiái előljáró urak által a collegiumban elővéletni és megvizsgáztatni” rendtessenek. Ezen tanács nevezett ki nyilvános gymnasiumi-tanítókat, ⁸⁾ tisztségre tanulókat, és őket föl is eskette, — vitte az iskola gazdasági ügyeit. Az iskolai tudományos állapot és erkölcsi oldalra ügyeltek még az egyház által kinevezett iskolafelügyelők is. Mindezen egyesek és testületek munkássága fölött állt az egyházkerületi tanács, — főfelügyelői jog őt illette, s 1800-tól fogva ő választott tanárokat, ő hozott vagy módosított iskolai törvényeket. Ezért az 1798. februar. 15-iki eljárás szerint is „mivel a collegium egyszers-

⁸⁾ Ezen tanítói hivatalt, a jobb tanulók, némilog kötelezve voltak viselni, azon általok addig elvett iskolai jótótomények viszonzásául. Épen ezen kötelezés egyszer kellemetlen összeütközést idézett elő az iskoláját szerető Márton és a többi collegiumok előljárói közt. — A tanulók, hogy ezen köteleztetés alól szabaduljanak, és jobb rectoriákat nyerhessenek, utolsó tanévük előtt más collegiumokba mentek. Márton ilyenkor bizonyítványt nem akart adni, hogy őket erkölesileg kötelezze a tanfolyam olvégzése és iskolai tanitóság viselésére. —

mind superintendentialis anyaiskola is volna“ az új törvények az ő átnézése és megerősítése alá bocsátottak. —

Láttuk az iskolai alapító és szervező Márton István idejébeni vezetését az iskolai ügyeknek, tekintsük meg most az ő tanítói és növelői munkásságát. — Tudjuk, hogy a tanulás sikere jó tanítótól, vagy legalább jó kézikönyvektől függ. Ezért sietett is Mártonunk tanítványinak a nyelvoktatásban jó könyveket adni. Mindjárt 1791-ben bocsátott ki elemi latin nyelvtant magyar nyelven, — ezután időnként a magasabb osztályok számára is készített latinnyelvtanokat és olvasó könyveket. Így tett a németnyelvben is. 1795-ben pedig görögnyelvtant bocsátott ki, minek magyarnyelven megjelenése első tünemény volt akkor hazánkban. — De a reaktanokban sem maradt el figyelme. Miután tisztartása, a leydai és göttingai egyeteméről haza jött Látzai József 1793-ban kiadta Luntz Gy. Jánosnak átdolgozott és 331 lapra menő „iskolai tanító könyvét“, bevitte gymnasiumába. Tárgyalja e könyvecske: a természetrajzot, egészségtant, számlant, tértant, társalgást, természettant, földleírást, történelmet, vallástant. — Ő maga dolgozott Scheller után szónoklattan, Kiese-wetter után gondolkodástant, Weidler szerint tisztamértant. Ezen kézikönyvek rendszeres használatára, az egyes osztályokban tudományos és erkölcsi előmenetelre felügyelt. —

A mint 1795-ben föltárultak a theologiai tanterem ajtai, oly teher nehezült rá, melynek elviselésére erős vállakra és kitartó munkásságra volt szüksége. A 3 évi tanfolyamba osztott tanrend szerint tanította az első évben: hittant, 4 evangéliom-apostoli cselekedetek —

Mózes könyveinek értelmezését, héber régiséget, — ontologiat, geometriát, phisikát, algebrát. A 2-ik évben oktatta: erkölcsant, Galat. Tit. Tim. Thess. Cor. és Rómába írt levelek — Jób, Ézaiás, Jeremiás értelmezését, görög régiséget, — psüchologiat, phisikát. A 3-ik évben előadta: a gyakorlati istenészetet, Efez. Col. Philem. Phil. küldött levelek — mennyei jelenések — zsoltárok és példabeszédek értelmezését, egyházi irodalmat, — természetjogot, metaphisikát, theologia naturális és phisikát, — évenként még hébernyelvtant. — Így maradt fenn azután Látzainak a világ- és egyháztörténet, bölcsészeti ethica, földrajz, latin és német irodalom. — Ennyi teher elvállalása által hozott, majd emberi erőt felülhaladó áldozatot viszont a pápai derék gyülekezet előljárói azzal fogadták, hogy mindkét lelkes tanárának fizetését fölemelték. ⁹⁾ —

Ennyi tanítanivalója mellett még a bölcsészettel is szerfölött el volt foglalva, kivált az elsőbb években. Miután Göttingában létekor a bölcsészetre kevés gondot fordított, annál több idejét kellett most tanulmányozására szentelni. Kant munkáiban buvárkodott, — habár a jénai Reinhold, Jakob és Schmid kantisták műveiről sem feledkezett meg. 1793-ban kezdte ebbeli munkásságát és 1795-ben már előadásokat tarthatott. Tartott is magyarul. Nem sokára a Kantféle bölcsészet tanítása árnyat kezdett vetni ezen derék férfiúra; a kritika philosophia elvei és tömött tételei megemészthetlenné voltak magyarjaink előtt. Mit még inkább előmozdított az 1801-ben megjelent „rostálgatások.“ — De mihelyt az istenészeti tudományok töle elvételtek és Tóth Ferenc-

⁹⁾ Mindkettő pénz fizetése 450 rhfr. lett, — a classium directoráé, Mártoné még e mellett 50 rhfrtal toldatott meg.

nek adattak által 1801. jun. 5-én, barátságosb vélemény látszott felőle elterjedni. — Ezután 30 éven át tanította csupán a bölcsészet- és mértant, még pedig az 1805. jul. 15-ki javított fizetéssel.¹⁰⁾ — S hogy tudománya iránt a közvéleményt is megnyerné, és a critica philosophia iránti elfogultságot oszlatná: hozzá fogott a bölcsészet rendszeres kidolgozásához. Az elméleti rész meg is jelent 1820-ban, melynek kiadásakor, hogy a tanulók könnyebbítésére is gondolt, kitűnik az egyházi és iskolai tanácshoz, 1822. jan. 6-án küldött ezen leveléből:

„Venerabile e. scb. consistorium! A philosophia tanításához akarván fogni, azon hozandó végzés eránt könyörgök a venerabile cons. előtt, hogy minden deák, valaki a philosophicum auditoriumba jár, mind most, mind jövőre köteleztessen, rész szerént a már kinyomtatva levő theoretica philosophiának, rész szerént a kinyomtatandó practica philosophiának exemplumjaiból kiki magának a Bibliothecából, a hol azok letéltelve lesznek, egy új exemplumot megvenni, még pedig azon szorossággal, hogy a ki ezt a philosophiát hallgatók közül nem cselekedné, vagy a leckejárástól tiltasson el, vagy a rectoriai s innepi Beneficiumokra ne eresztessen el. Mely ebbeli hozandó végzésével, a ven. consistorium csak azon szoros igazságnak tesz előbb is eleget, hogy sem én, a ki a philosophiát nagy költ-

¹⁰⁾ A 3 tanár évi fizetése volt ezután: 500 rhfrt. 20 p. m. buza, 12 öl fa, a városon lakóknak még 150 rhfrt. lakpénz. — Ezen fizetésért már folyamodtak ők; de elestek. És e miatti bosszúból 1804 jul. 1-én az iskolának Komáromba áttételét akarták kivinni. Hanem egy királyi rendelet, és a pesti egyetemes gyűlés Pápan hagyatta ezt. Lásd fölcbb a végzés szavait. —

séggel nyomtattattam ki, *abbeli jó szándékom mellett, hogy a tanuló ifjúság az iratással* (mely ötven árkusra terjed) *ne terhellessen*, tetemesen és sok fáradságom fejébe ne károsíttassam meg, sem a venerabilis superintendencia, a ki a nyomtatásra kölcsön ezer vfrintot adott, rövidséget ne szenvedjen, jövődre pedig anynyiban is fog ez használni, hogy asztán ezen rendeléshez támaszkodván, a Practica philosophiát is bátoríthatom sajtó alá adni, a mi a Theoretica philosophiával együtt véve nem megvetendő haszon az iskolára nézve, a minek az egyszersmind becsülését is neveli. De még használ ez mind azon professorokra nézve is, valakik valaha munkáikat a közvilágosságra akarván kibocsátni, hogy munkájok kinyomtatása iránt beléjek még előre securitas és bizalom öntetvén, a közjó előmozdítására annál serényebben elhatározódjanak, valamint örökös *jótéteményül marad az a tanuló ifjúságra, ha ez az iratás jármától megszabadulván, a drága időt, aminek talán a mi iskolánk van legnagyobb szükibe, nem az irkálásra, hanem az elmélkedésre és valóságos tanulásra fordítja.* —

Ugyan ezen kérésemet az oratoria és logica classisba tanítandó logicára nézve is kívánom kiterjesztetni.“ —

Ezen igen gyakorlati irányú kérése hozatta azon végzést, hogy a jótéteményes tanulók, ha a bölcsészeti könyvét meg nem szerezték, jótéteményüktől elestek, — a nem jótéteményesek pedig bizonyítványtól fosztattak meg. —

A tanító Márton István tanóráján élénk, szabatos előadású volt, — a tanítvány figyelmét ritka ügyességgel tudá feszülten tartani. Ha vette észre szórakozott-

ságukat, előadandó tárgyhöz illő élces anecdotákat hozott fel, miknek elmondásával „nunc ad rem“ szavazása után ismét folytatta előadását. Tanítása magyarul felolvasásban állott, melyet a tanítványnak után kellett írni. Mely szokást ő 1823. oct. 25-én oda módosítatott, hogy a tanárnak kéziratát előre kikellett adni a tanulónak leírhatás végett, mielőtt annak tanításához fogott. — Előadását magyar nyelvünkön tartotta, míg nem az 1815-iki kerületi gyűlés határozata folytán a latin vétetvén föl tanítási nyelvül, kénytelen volt latinul oktatni. —

Nem különben kitűnt Mártonunk nagy lelke, mint nevelőé. Kérdem, kinek munkássága hasonlíthatóbb össze inkább, mint a földműves és nevelőé? Ha a föld gond nélkül, parlagon hagyatik, dudva és bojtortján veri azt föl, mely minden nemesebb növényt elöl; ha az ember növelés nélkül nő fel, az emberi társaságnak egy tagja veszett el benne, ki durva természetével a társaság vad bogáccsa. Márton István nevelő is volt, — s mint ilyen, a kor szellemével egyezően betölté hivatását. Ismervén az ifjúság természetét, hozzá szabta velebánási modorát, szabatta iskolai törvényeit. A tanulói bánásában szelid, megnyerő, emberbaráti volt inkább, mint visszautaló, kemény; de már törvényei szigorúak, mondhatni spártai keménységgel iratvák. Törvényeiben a fegyelmi hibák megkülönböztettek az erkölcsi bűnöktől, melyek kérelhetetlen bírájukra találtak benne. A főiskolai törvények szorosan kiszabták, különösen az iskola épületében lakó tanulókra nézve, a ruházat módját, a felső ruhák barna színét, — mik togaból álltak a bennlakóknál. A ruházatról eltávolítottak a paszamántok, megszüntettek a divatos mántsétos

és tászlis ingek. Elültatott a magányos járás. Esküdt ellensége maradt mindég a nagy hajnak, esőtlen időbeni köpeny viselésnek, — barátja az egyszerűség, tisztaságnak. — Törvényei előtt egyenlő volt a vagyonos és szegény; mindenkiben a hibát és jót, nem a személyt tekinté. Oly elvkövetés, mi nélkül köziskolában növelni nem lehet. — Ha szigorú volt a vétkehez tanszékén, gyűlésasztalnál: oly szíves, barátságosan intő volt saját házánál. Ezért tanítványai, minden keménysége mellett is, tisztelték, szerették. Az iskolai épületben lakó ifjaktól különösen megkívánta a pontosságot, rendet és tisztaságot. Reggel korán költette, későn fektette estve. Külön lakszobát rendelt a dohányos ifjagnak és nem dohányzóknak. A napjában többször tartott nyilvános imádkozás által, vallásosságra igyekezett őket növelni. — Általában mindenkiben becsületszeretetet, rút iránti gyűlöletet, széphezi vonzalmat törekedett fölkelteni és növelni. —

Még egy pár szót! Hogy a szegényebb sorsú, s főleg jótanulók, könnyebben föntarthassák magukat pályájukon, — s hogy egyúttal a szorgalom és szép magaviselet föntartására anyagi segély is szolgálhasson ösztönzőül: Márton István sietett megnyerni egyes jóltevőket egy alumneumi pénztár fölállítására, melybe évenként az e célra ajánlott összegeknek kamatai folytak be. Ezen alumneumi pénztár segélyezésében résztvevőket vagy a jóltevők jelölték ki, vagy pedig a tanári kar. — A korán létrehozott iskolai köztartás is sok szegényebb sorsú ifjút növelt föl iskolánk későbbi diszéül. Hogy pedig, még az ünnepi követség is jutalmazhassa a jobb tanulók szorgalmát, 1820 máj. 12-én kieszközölte azon határozatot, mikép a minden tanok-

ban kitűnők az előző osztály 2-od rendűi előtt választ-
hattak ünnepi követséget. Ezen eljárás halála után is
még sokáig fennállt. —

Ily intézkedéseket hozott vagy hozatott Mártonunk
az iskola megállapítása, szervezése körül, a tanításban
és nevelésben. Az ő jótékony lelkének figyelme kiter-
jedt az egész iskolai életre. S ha nem is az övé egé-
szén a dicsőség az iskola ügy körül tett mindennemű
dolgokban, a kezdeményező indítványozó érdeme több-
nyire az övé. —

V.

Márton István írói munkássága.

A pápai főiskola alapítása és emelésén önzéstelen
szeretettel fáradozó Márton Istvánnak maradt még ideje
tudományosságát kidolgozott munkákban is megörökíteni.
És ha olvassuk ezen szorgalommal írott műveket, le-
hetlen szerzőjüktől a „tudós” nevet megtagadnunk.
Neki elég tere volt írói munkásságát gyakorolni, mi-
után a nyelvészetiekben jártas, istenészetiekben olvasott
és bölcsészetiiekben otthonos volt. A honnan ezen tu-
domány — nemek közül mindenikben találunk dolgoza-
taira. —

Minden író gondolkodásában bizonyos elvet, hatá-
rozott tudományos álláspontot foglal el, melyből erednek
minden gondolatai. Ily tudományos gondolkodásmódot és
elvet vallott Mártonunk is, melynek keresése közben
meglátjuk, hogy ő Kant követője volt. Ama königsbergi
nagy bölcsész tudományából merített ő. Ezért is, ha a

mester tudományos álláspontjával megismerkedünk, látni fogjuk a tanítvány gondolkodás — körét is. —

A XVIII. század 2-ik felében kapott erőre azon fölvilágosodás, mely felületes bölcsészettel aláásni kezdett a keresztyénség alap igazságainak. Mert az angol deisták és francia encyclopedisták befolyása folytán a Leibnic-Wolfféle bölcsészet elaljasodván, oly nemű bölcsélet kapott lábra, mely előtt az isteni kijelentés, Istennek emberré létele, Krisztus személye semmivé, esztelenségé vált. — Az ily bölcsészetet ápoló fölvilágosultság visszavetette a keresztyén tant ismét az ebonismusba és gyakorlati értékük szerint határozta meg a hittételek jelentőségét. A materialismusba merült kor került az eszmék világát. Utoljára a „wolffbütteli töredékek“ Christusban még önző érdekeket is igyekeztek fölfedezni Istenországa alapításánál, — az „ész“ ítélőszéke előtt pedig nagyravágyás, uralomvágy, álnoksággal vádolták és el is ítélték az emberinem Megváltóját. És miután már Christus képéről minden dicsőség, fény letöröltetett, az „ész“, az egyház hitének emez új királya, ült a trónra, hogy a lealázott Jézust a bűnösök körébe állítsa és kárhoztassa. Még ezen erkölcsi halált, lealáztatást is kelle szenvednie, hogy újból föltámadván, dicsőbb fénybe emeltethessék föl. —

Azonban ezen felületes, ledér gondolkodás mód, mely elveszíté a főséges, isteni iránti minden érzékét, csak hamar ellenére talált. Jött északról gyors szélvész, megtisztítani a levegőt a materialismus, eudämonismus és hideg rationalismus ártalmaitól, éles villamai feje-lágyára csaptak a keresztyénség elleneinek. A Kanti „critica philosophia“, a vallásos lelkesültség benső igazságának erejével, az erkölcsi öntudatra hivatkozva, kor-

látók közé utasítá az uralkodó fölvilágosultságot, — megmutatá, hogy a megvetett keresztyéntannak több eszmei tartalma van, mint azon kor minden bölcsészeteinek. A szellemileg elbénult világba új élet kezdett terjedni. —

Kant Immanuel ¹¹⁾ a „tisztá ész“ bírálatával megdöntötte az ész mindenhatóságát. A mint fölfejtette azt, hogy az ész nem képes az érzékfölötti dolgok teljes ismeretére jutni, minthogy nem látja azokat úgy, mint vannak: azonnal következtette, hogy a „tisztá okosság“ hát nem is tudja fölfogni a vallás mély tárgyait. Mihelyest a „tisztá ész határain belőli vallás“ című művében fölmutogató az őt megelőzőtt fölvilágosult kor számos Achilles sarkait: új időszakot alkotott bölcsészeti elveivel és rendszerével állott elő. Ő a „gyakorlati okosság“, a lelkiismeretet látja hivatva a vallás tárgyai egyetemes megértésére. Ezért tanítja, hogy miután a „gyakorlati okosság“ belátta azt, hogy az emberi ismeret mily törpe és hiányos, — hogy az emberiség mennyire romlott erkölcsileg, mikép a romlottságából különös segély nélkül föl sem kelhetett: azonnal elfogadta a közvetlen isteni kijelentés szükségét, és fölemelkedett a vallás igazságai hívésére. — Kant megszabadítja az alanyiságot a tárgyilagosságtól, miután csak az erkölcsi jótól teszi függővé. Ezen „erkölcsi jó“ eszméje pedig oly lelki hatalmat adott, mely alatt kezdett a bölcsелем kibékülni a keresztyénséggel; mely miatt az isteni nem választatott el többé az em-

¹¹⁾ Königsbergi, északi Poroszhonban, tanár. Született 1724-ben, † 1804. A theológiát is tanulmányozta 1740-től. —

berítől, de sőt azzal egyesítetett, még pedig Christusban különösen. Mihelyt a szellem elfogadta, hogy Christushan egy eszme, egy örök igazság lett történetivé, a mit pedig már beismert: azonnal—mondja Kant—kötelezve van Christus személyiségét nem elvetni, de inkább benne a belsőt külsőitve, az örök igazságot elevenítve szemlélni. Más részről viszont nem tagadhatók Kant bölcsészetének árnyoldalai. Az erkölcstörvénynél megállapodván, mint a mi a „gyakorlati ész” és egyúttal egy távollevő idegen Isten akarata: a föltétlen categoricus imperativustól teszi függővé az okos lény minden valóságos cselekedetét. Isten eszméjét a moralon alapítván meg. vallása sajátkép egyedül a moral ¹²⁾ lesz, — mely követeli, hogy csak moralon és moral után épüljön fel a dogmatica, mely a szentírás olvastatását erkölcsi elveken alapult magyarázattal kívánja. — Kant „gyakorlati bölcsészete” ¹³⁾ bár távolról, de mindenesetre előkészítő ugyan a positiv christológiát is; még is, mivel nála a Christus tulajdonkép csak az *Istennék tetsző eszményi emberiség volt*, mely maga magát váltotta és váltja ¹⁴⁾ meg: azért a történeti Christus nála sajátkép még nem lehet a hit tárgya. —

Ha bár a kanti bölcselom még nem tette is meg az egész lépést a keresztyénség tökéletes megmentésére: mindazáltal oly gyógyszer volt a betegeskedő bölcsészet és különösen theologiának, mely nélkül biztos halálához sietett volna. ¹⁵⁾ —

¹²⁾ Dorner A. Entwicklungsgeschichte der Lehre von der Person Christi. II. Bde. 2-te Aufl. 2-ter B. 987 l.

¹³⁾ Dorner az i. h. 994 l.

¹⁴⁾ Dorner az i. h. 994 l.

¹⁵⁾ Általában lásd Dornert az i. h. 972—994 l.

Mintán e mű Mártonunk saját vallomása szerint is ¹⁶⁾ fordítás, előlegesen is annyit hozunk föl, hogy ezen kötetben több melléklet jelent meg, — melyek, mint saját dolgozatai, figyelmünket inkább megérdemlik. — Az erkölcsstan olvasgatásánál hát nem annyira Márton szelleme lep meg minket, mint az eredeti szerzőé, — azért is az ő álláspontját szükség megismernünk. Ezen szerző pedig Schmid Vilmos D. J., kinek „Lehrbuch der theologischen Moral. Jena 1794. 8°” című munkája fordítatott le. —

Schmid Vilmos az istenészetiiekben egyike volt Kant hű tanítványinak, úgyannyira, hogy morálja is a kanti bölcsészeti elvein épülő, szentirási helyekkel többször összehasonlított munkálat ¹⁷⁾. Szerinte azon viszony van a hit- és erkölcsstan közt, hogy míg emez önállólag saját elvein épül fel, addig a hittan az erkölcsstanon alapul. — A vallásos moral előnye a bölcsészeti fölött szerinte abban áll, hogy a boldogság elnyerhetése akadályainak elhárításáról is tanít. A kijelentés nem forrása, csak segédeszköze az erkölcsstannak. — A moral elve amaz alakilag felállított categoricus imperativus „*ügy cselekedjél, hogy más okos lények is cselekedetel maximáit általánosan kötelező törvényül elfogadhassák*”, mellyel, hogy még is keresztyén lehessen, a *szeretet törvényének általánossága* hozatik kapcsolatba. — Hogy ilyen elvvel a keresztyén vallás szelleme össze nem egyeztetethető, nagyon természetes. — Schmid említett moralja feloszlik I. keresztyén közönséges erkölcsstudományra és II. szorosabb értelemleni erkölcsstan — ethica,

¹⁶⁾ Előbeszéd a Morálhoz XXXVIII. I. és 56 lap. —

¹⁷⁾ Dr. Dewette W. M. L. Christliche Sittenlehre. Berlin. 1819. II-er Th. 2-te Hälfte. 357 lap.

kötelességtanra, — amaz előadja az erkölcs, erkölcsi-ség, erkölcsstan, jó, erkölcsi szabadság fogalmait, az ember erkölcsi természetét, törvényszerűség és az ember megjobbítása tárgyait; emez tanít az Isten, magunk és embertársaink iránti kötelességekről. —

Márton István által kiadott ezen moralhoz van csatolva egy „*erkölcsi szótár*“ is, a 663— 769. lapokon. Ezen kis önálló dolgozat, mely az öt évvel később megjelent rostálgatások támadásainak is legjobban ki volt téve, ismerteti meg velünk kicsinyben gondolkodáskörét. Már a 691. lapon kimondja, mikép „a dogmatica — *miután erkölcsi és kegyes életű tollam, arra tanít meg engem: ki az? s milyen az? a kitől nekem örök boldogságomat lehet és kell várnom. Ebből hát látni való, hogy minden vallásba a Moral a fundamentum és arra épül fel asztán a Dogmatica Theologia.*“ Az ily szellemű meggyőződés kifolyása továbbá azon nyilatkozat is, hogy „vallás csak egy van, mert practica okosság is csak egy van“; ez pedig az istentisztelet módja. Ezen állítás gyenge oldalát maga is beismeri, mert megvallja, hogy így a vallás könnyen ceremoniálissá válik. Egyébb iránt az „erkölcsi szótár“ csak címével mutatja tartalmát, — különben kilenczizede bizonyosan elvont bölcsészeti határozatokat ad elő. —

Az erkölcsstanhoz van még mellékelve a „*protestans keresztyén confessiokon levő ifjúság számára készítendő új katechismusok critica*ja“ a 770—93 lapokon. Az értekezés megmondani akarja a prot. felekezetek számára irandó káték készítésének módját. Előre is gondolható, hogy ezeknek moralis elveken kellene nyugodni. Fölállítja ő a káték alaki és tartalmi kivánalmait következőkben: 1. *alakilag* a káték háromfélék legye-

nek *a) kiskáté* — abcések, declinisták, conjugisták és grammatisták számára, — csakhogy ez is háromrendű legyen, u. m. első kiskáté, két ívnyi az abcések, — második kiskáté, öt ívnyi a declinisták és conjugisták, — és harmadik kiskáté, tíz ívnyi a grammatisták részére. *b) középső kiskáté*, a két syntactica osztály számára, húsz ívnyi terjedelemben, — és végre *c) nagy káté*, a poëtica, rectorica és logica osztályokba, harminc ívnyi nagyságban. — Ezen háromféle káté *tartalmilag* következőleg dolgozlatnék ki: *a) kiskáté* tárgyalná a természeti erkölcsi-vallást, erkölcsstan után adván elő a hittant; „ezen kis katechismus tehát semmit sem tanít szoros értelemben a keresztyén vallás tudományaiból” — mondja a szerző. *b) a középső káté* magában foglalná a keresztyén hit- és erkölcsstant, — megfordított viszonyba tételezve a két tan. Adatnék még benne a zsidó és keresztyén vallás bibliai története. *c) A nagy káté* tartalmazná „1) az erkölcsi vallástant, 2) keresztyén hittant, 3) keresztyén erkölcsstudományt és 4) a zsidó vallás és keresztyén egyház történetét. —

Mint látható, az értekező csak gymnasiumaink számára iratja kátéit, még pedig annyi és oly tartalommal, hogy sohasem lehetnek alkalmazhatók. — Helyteleníti ő a kátéknak kérdések és feleletekbeni írását, mert ezen mód, úgy mond az „okos tanítás természetével egyenesen ellenkezik”, — ajánlaná ő inkább a részek és §§-okbani kidolgozást. A káté írók szükséges tulajdonait sem feleli megemlíteni, — a hol is, többek közt, nélkülözhetlennék mondja, hogy ők philosophusok, még pedig criticus philosophusok, és így majd moraltheologusok tartoznak lenni, kik a lelkiismeretbe Istenújjaival írt erkölcsiségből tudjanak kiindulni a hittan.

kidolgozásánál. Ezért is jó kátéink hiányának fő okát abban keresi, hogy nincsenek jó philosophusaink. —

Az erkölcstudomány végre hozta magával toldalékul a „*pápai collegium tudományos planumának recensioját*“ is, a 794—812 lapokon. — Ezen recensiora alkalmat adott azon körülmény, hogy a pápai tanárok által 1795-ben kidolgozott és a palak-debreceni főiskolákkal közlött tanterv, az utóbbiak által, mint nem alkalmazható, elvetetett. Nehézségül emeltetett ki belőle, hogy három évre annyi tudomány elvégzése sok, s hogy két tanári erő nem képes eléggé megfelelni a kötelezettségnek. — Az első ellenvetésre felelte, hogy ifjú erők sokat elbirnak, s ha három év alatt végzik pályájukat, korán nyer bennök az állam polgárokat; az utóbbi erős ellen ok fontosságát maga is beismerte. — De hiszen a két tanerő alkalmaztatását csak is a pápai főiskolában és csak is újabb erőkkeli öregbedésig vette igénybe. Pataki és debreceni collegiumainkhan azon időben már négy tanár működött. —

Márton István, ezen csak most állapozott erkölcstana bevezetésében tudatá abbeli szándékát is, hogy művére jöhető bármely bírálatot is felelet nélkül nem hágy; sőt kész lesz — jobbról győzetvén meg — hibás felfogását „tudatlanságát“ beismerni. Igéretét még sem váltá be; mert habár egész külön füzetke jelent is meg munkája felől ily cím alatt „*A Kant szerint való philosophiának rostálgatása lecclekben. Magyarra fordítva s jegyzésekkel megbővítve.*“ Posony 1801—132 lap.: ő még is csak sokára, majdnem két évtizeddel utóbb felelt rövid szavakkal, mintegy elkésett erőtelen viszhang. —

Ezen, csak imént fölhozott, csipőshangú röpirat

legközelebb Kant bölcselemé, de egyúttal Mártonunk erkölcstana ellen névtelenül jelent meg ugyan, — hanem azért hirtelen ismeretes lön neve. Maga Mártonunk a tizennyolc évvel későbbben vitt polémiájában megnevezi őt; miből világos, hogy a névtelen, Budai Ferenc. A rosta ezen írója erős empirista volt, — s ép ezért kelt föl, oly szélsőségig vitt tételeiben, Kant transzcendentalis tudománya ellen. A rostálgatás fordításképpen van írva, jegyzetekkel kísérve. A fordításszerű szöveg Kant és a kantisták ellen irányzott, a jegyzések pedig a magyar ítész-bölcsészeket s különösen Mártont támadják meg. —

A „rostálgatás“-röpirat szelleme, ritka gunyolódás. A nyugottság, higgadt kedély palástja alól szórja legélesb gúnyélcoit. A kantisták „noumenon- Ding an-sich“-jét (erkölcsi szótár 733 l.) és „phenomenon — Erscheinung“-ját (erk. szót. 747 l.) szégyen-padra hurcolja. Egyenesen megmondja, hogy a Kantféle morale argumentum magában semmi hasznú s legfőlebb csak a többi erősségek mellett nyom valamit. A kantisták elleni olthatlan ellenszenvé messze ragadja őt hevében, — minek kinyomata azon vallomása, hogy „a keresztyén vallásnak és az erkölcsiségnek soha veszedelmesb el-lensége nem volt, de nem is születhetik, mint a milyen Kant és az ő critica philosophiája. Nincsen a viz a tüzzel — oly nagy ellenkezésben, mint az új philo-sophia a vallással.“ Indulata kemény kifejezésekben tör ki, midőn a magyar ítészbölcselekről szól, kik Maros-Vásárhely (500 fr. fizetés), Debrecen (600 fr. fizetés) és Pápán tanítanak. Közülök pedig „Pápa legolcsóbb Lazarónira vagy Napszámosra talált, mert ott, ha jól találom és nem inconsequent gondolatom — erk. szót.

790 l. — négyszáz forintokért üzik azon mesterséget“, hogy t. i. a Kantféle tudomány terjedjen. Egyébb, nem helyeselhető epés kifakadásokat mellőzve főlemlítendő még azon megrovó észrevétele, hogy Márton gondolkodásában következetlen, feledékeny, és hogy magát birói tekintélyül tolja föl. Ezután rosszal minden gondolható fordítást; mert így, úgymond, az eredetiség kivész és idegen termékek rabja lesz az ember. —

Soha, egy munka sem örvendett oly nagy pártfogásnak, mint ezen gúnyoros rostálgatás. Hirtelen befutotta az országot. A többek közt Pápa vidékén így nyilatkozott felőle egy lelkész: „oly megbecsülhetlen munka ez (t. i. a rosta), a mit mindjárt a biblia után lehet tenni.“ — Ezért is egy leleményes pápai könyvárús, Kelemen, azon igen eredeti gondolatra óbredt, hogy mivel a nála letett Szántói Pethe Ferenc bibliai nem fogtak, mindenik példány mellé ugyanannyi rostát vásárolt össze, és az ezt venni akaróknak — kik pedig sokan jelentkeztek — mellékelte a rendes árban bibliát is adott. Így a rostákkal a bibliák is elfogtak. —

b) A dunántúli reform. Egyházkerület 1815 jun. 29—30-án tartott gyűlésében, a 42-ik p. alatt elhatározván egy oly „keresztyén erkölcsi és vallási kis katechismus“ iratását, mely bevezetésül szolgáljon a kijelentett valláshoz: azonnal megbizta Mártonunkat egy ilyen káté készítésével. Így jött elő azon, sok recensiókra alkalmat adó káté, mely — mint már harmadik ilyen műve — ezen cím alatt került ki a sajtó alól:

„Keresztyén moralis kis katechismus. A Helvét vallástétellel megegyezőleg, a magányos olvasóknak számokra.“ — Bécs, 1817. 125 lap. —

A moralis kis katechismus írója egy 36 lapból álló bevezetést bocsátott a tulajdonképpeni káté elé, melyben felmutatni igyekszik a moralis káté kívánalmait és igazolni siet az ezen kívánalmak szerint történendő kidolgozást. Itt mindennek előtt a „moralis káté“ elnevezés alapjáról beszél, mit onnan származtat, hogy benne „az oktatás az erkölcsi köteleességek előadásán kezdődik és innen megy át a hittárgyaira; de még azért is, mivel benne a hitágozatok moralis szempontból nézetnek, mint azok az erkölcsi életfolyamattal összekötletésben állanak“ XXV. l. Ezután pedig értekezik azon okokról, miért kell a vallásitanításban megelőzni az erkölcstannak a hittant? mely kérdésre adott és röviden összefoglalt feleletei s állításai következők: 1) A moral mint objektív tudomány, könnyen felfogható, példákban is nagy részt előterjeszthető és annyira megmutatható tudomány, hogy ez magából minden kételkedést kizár: ellenben a hittudomány, mint subjectív tudás, a gyermeki elmétől sokkal nehezebben felfogható, a tapasztalásban ki nem mutatható. 2) Az emberek mily sokféle és egymással ellenkező hitnemekre határozódhatók: mikor ellenben mindezen különböző vélekedésekre oszlott emberek közt is a moral csak egy (?) és azon egyetlen egy most is, a mi volt az kezdetiől fogva (?) és lesz mindörökké (?). — 3) Csak az elvetemedett gonoszlevő igyekszik a naturalismus szédítő maszlagával magában az erkölcstörvénynek szavát, mint az Istennek őrállóját elaltatni.... a vallás csak a már erkölcsi érzéssel bíró s a köteleesség teljesítésére kész szívben foganszik meg. 4) A moral az embernövelés célja, a hit pedig annak csupa eszköze. 5) Ha a gyermekek előbb a vallási hitágozatokra ok-

tattatnak és nekik a mások hitbeli vélekedéseik előadatnak: embertársaikat hitetleneknek, gonoszlevőknek, kárhozatra méltóknak nézik. 6) Hajlandó a testi ember a hittudománnyal való visszaélésre, mint a mit ő minden szent élet nélkül is, sőt gonoszságai gyakorlása közepette vallhat... keresve keresi a külső rendtartásokat... míg egyszer egy erkölcstörvényt tiszta szívvel teljesít. 7) Az unio a keresztyén felekezoteknél erkölcsi nevelés által jöhet csak létre. XXV—XXX. lap. —

A szerző tovább füzvén gondolatait, kívánja, hogy előbb töltsük be a gyermekek szívét törvény iránti tisztelettel, mintsem azok az Istenben való hitre és bízalomra fundamentomosan fölemelkedhetnének. Mely állítás hiányát, úgy látszik, utóbb maga is észrevette, s ezért alább ajánlja, hogy szóbeli előadásnál lehet a hittant az erkölcs tan elő bocsátani. Ez azután gondolatkövetkezetesség! — Az unio kedvenc eszméje levén, dolgozatában e tárgyra gyakorta visszatér. Elmondja, hogy a hitbeli vélekedésekben belsőképen megegyezés csak *coalitio*; de az erkölcsi kötelességes életnek gyakorlására magunk lekötölezése szövetség, még pedig örök virtusszövetség, — melynek létrejöttével a világ — a különböző hitbeli vélekedések dacára is — menyországgá válnék. És e pontnál már annyira exaltálva lön, hogy föl kelle kiáltania: „eljő az idő, hogy a statutsok jutalom föltétele alatt fognak morális katechismusokat írattui, *de kiki csak a maga ecclesiái felekezetének számára.*“ No ez szép unio lenne! Hol van itt megtartva az erkölcs tanban (XXVI l. 4 sor fölül) kimondott egyenlőség? hol maradt el azon igazság, hogy a különböző hitvélemények dacára is az erkölcs mindenütt csak egy? —

E hosszúra nyúló bevezetés után, a majdnem 70 lapnyi tért foglaló morális káté, úgy látszik az erkörs-tudomány mellett megjelent kátéhirálatban emeltett második kiskáté akart lenni. A 7 és 8 kérdések világosan tanítják, hogy a kötelelességeket előbb kell tanulni és csak ezek ígéreti szerént hinni Istenben. — Megjegyzendő, hogy benne az egyes részekre való átmettel nagy ugrásokkal történik, — mint p. o. legszembe-
szökőbben a 20 és 21, a 199 és 200 kérdéseknél. — Amott az emberről tanítván, kérdésül teszi föl: miben különbözik az ember az állattól? feleli: a törvényadás-ban. Miért nem: értelem, okosság vagy ítéletadásban? igaz, — a következő részben a törvényről akar tanítani. — Ez utóbbinál beszélvén az ember tökéletességeiről, kér-di: elérhetni-e a tökéletességet, boldogságot? feleli: nem; — és így kell lenni más életnek, kell lenni jutalmazó Istennek. — E tételre szüksége volt, hisz a hittant akarta előadni. — Az akarat szabadságából ered a bűn (54 k.), és még is az akarat természeti igyek-vésének tárgya a jó (73 k.) — hogyan fér ez össze? Az ember erkölcsi kötelelességei feloszlanak e katechis-musban: magunk, felebarátaink és Isten irántiakra. Itt hát másként vélekedik, mint erkölcsstanában. Rendsze-rén csorbát ejtett, midőn az Isten iránti kötelelességeket a hittudományban tárgyalja — a megigazulás, és dicsői-tetésről szóló részek után a 427—62 kérdésekben. Mit keres practicum, vagy szerinte objectivum quid, a cre-dibilék — subjectivumok közt? — A kérdés és felele-tekbeni írást főlebb helytelenítve találtuk, s itt még is így szerkesztő kátéját. —

Márton István ezen erkölcsi kátéja, az egyház-kerületi könyv-vizsgáló bizottmányának átadatott meg-

bírálat végezt. S midőn az, fölöttei véleményét benyújtotta az Egyházkerületnek, — a moralis kátéra, 1818 jul. 1—2-án tartott gyűlésben, a 20. p. alatt következő határozat hozatott: „Mivel a literaria deputacionak tudósítása szerint ezen munkácska, mely immár harmadik, stylusa s előadása módjára nézve, a gyenge gyermeki elmékhez szintén úgy nincs alkalmaztatva, valamint a két első, — mivel továbbá sok kérdések homályosak, és ismét sok feleletek nem meritik ki a dolgot, — mint szintén sok conceptusok illendően meghatározva s kifejtve nincsenek, — végre azon okból, hogy valamint a két első katechismusokba, úgy ebben is sokkal inkább scholasticismus, mintsem a keresztyén vallás szolid, világos, popularis előadása módja találhatik, mely tulajdonság ezt a munkácskát egy hideg, száraz és lelkelen skeletonhoz hasonlóvá teszi. T. Prof. Márton István úrnak ezen kis katechismussát, mint a célnak meg nem felelhetőt, a consistorium el nem fogadhatja.“ Így elsvén munkája, azonnal Tóth Ferenc bizatott meg kiskutó irásával, — mely elkészülvén, iskoláinkba be is vitetett. —

Nem volt elég azonban, hogy az erkölcsi kis katechismus az Egyházkerületen elvettetett: még a mellett oly erős megtámadtatásban részesült és annyi recensiókra adott alkalmat, hogy az ily szenvedélyesen vitt tollharc méltó, mikép életrajzunkban részletes ismertetésre találjon. — Mindjárt megjelenése utáni évben a „Tudományos Gyűjtemény“ folyóiratban két ellenség mutatkozott, — az egyik M. A. és M. A. T. P. a másik A. aláírással. Híhetőleg amaz Molnár Albert tétí plébános, — emez Aranyi István, Debrecenben theologiae professor. Legalább az általam használt, Kazay Gábor

könyvtárából került recensiókban a főlebbi, ironnali föl-
jegyzések láthatók. Mindenesetre az első római egyház
hive volt, mint gondolkodás s kifejezésmódja elárulja,—
az utóbbi pedig alföldi volt. — Még azon évben, a mint
a „Tud. Gyűjt.“ X. kötete M. A. recensiójával meg-
jelent, Márton István is ugyanoda elküldte feleletét;
de a helyett, hogy ez kiadatott volna, egy újabb A.
aláírási recensio jelent meg ellene. Ekkor széphalmi
Kazinczy Ferenc eszközése folytán, a „magyar kurir“
szerkesztősége külön füzetben kiadta mind a két recen-
siot, Márton Istvánnak ezekrei feleletével, Kazinczy
és Horváth Ádámnak e tárgybani nyilatkozataival együtt,
ily cím alatt.

*Prof. tiszt. Márton István úrnak a „keresztyén
moralis katechismus“ nevű munkájára írt recen-
siók, az azokra tett feleletekkel egybekötve.“* Bécs-
ben. A „magyar kurir“ kiadójának költségén. 1818.
208 lap. —

Ezen, itt ott személyeskedésbe átmenő tollharc,
mely mintegy a „rostálgatás“ folytatásul tekinthető,
következő rend, tartalom és szellemben vitetett:

1) *M. A. recensiója.* 7—13 l. A tárgyhoz kevo-
set szőlő éles satyra. A moralis kátét tökéletlen mű-
nek tekintvén, újabb átdolgozójától „nagyobb teljessé-
get, jobb rendet, világosabb okosabb munkát“ kíván.—
A „keresztyén“ szót nem christianus, de kereszttől
származtatván, „keresztény“ szóval helyettesíteti. Hely-
teleníti a moralnak a hittan elé tételét azon okon, mi-
vel a hittan theoretica, és nem subjectiva, a moral
pedig practica és nem objectiva tudomány; a hit, úgy-
mond, a gyökér, indító ok az erkölcsiségre. — Egész
gúnnal felel Márton azon kérdéseire, melyeket kátéja

előbeszédjének végén állított fel. Ugyanis *a)* mi az, a mi ezen katechismushban nincsen meg és a minek ebben meg kellene lenni? a jó rend és helyheztetés. *b)* mi az, a mi ebben benne van ugyan, de a minek ebből ki kellene maradni? legalább fele. *c)* mi az, a mit ebben változtatni kellene, s miképpen? csaknem mind, — csak egy jó catecheta felelhetne meg reá. —

2) *Márton I. felelete.* 14 — 26 l. M. A. recensens némely erősb állításait nyugottan, békés hangulattal cáfolgatja. Kifogást tesz azon tétel ellen, hogy a hittudomány theoriája a moralnak, — mit ugyan ellenfele sem állított. A hittan, úgymond, theoria, de nem a morálé; és a moral praxis, de nem a hittudományé. Visszautasítja ama véleményt, hogy a „hittudomány az erkölcsi törvények alapja”; mert így szerinte az következne, hogy „mivel más hittudományuk van a Protestansoknak, más a római catholicusoknak, más ismét a socinianusoknak — tehát mindezen felekezeteknek moráljok is más van, a mi képtelenség.” Ellenfele megtámadván őt, hogy kétéjában nincs philosophia, ezen gyenge okkal védelmezi magát „hogy a munkában van philosophia, csak abból is hebizonyíthatom, hogy nem mutathat nekem a recensens olyan katechismust, a melyben annyi igazi mert volna, mint az enyimben, a mi pedig philosophia nélkül nem eshetik meg.” —

3) *Értékező jegyzések M. A. recensiójára Horváth Á.-tól.* 27 — 34 l. — Horváth Ádám fölszóllal M. A. meggondolatlan nyilatkozatai ellen; és figyelmezteti, hogy máskor recensiot írjon, ne pedig mocskolódást. Az olyan szavakat pedig, hogy „okosabban dolgozza ki munkáját” máskor tartsa vissza. — Azt ő sem helyesli, hogy a kété írója bizonyos philosophiát magasz-

tal, vagy mint a recensens mondja „istenit“, és hogy magát mindenütt dicséri; de azért rosszalja M. A. recensens szenvedélyes meglámadását. — Hosszasan értekezik a „keresztlyén“ szó felől, és cáfolja a recensens állításait. Megmulogatja, hogy az „keresztlyén“ és nem „keresztény“, miután ezt a „Christust vallók“ — christianusoktól és nem a „crux“ szótól kell származtatni. —

4) *Viszonzás Márton I. úrnak, saját munkája Recenziója ellen adott feleletére.* M. A. T. P. 35 — 48 l. — Újra találkozunk a léti recensenssel, ki most higgadtan, figyelmesb körültekintéssel lépett a küzdőterre. — Bemutogatni igyekszik, mikép recenziójában állításai épen nem voltak alaptalanok. Ezért is azon kifejezését, hogy a kété írója nem philosophus, okadatulja többek közt így: „ha philosophus volna, nem mondaná a 20-ik kérdésben, hogy a lélek tehetségei: az értelem, ítélet, okosság, törvényadás, akarat, lelkiösméret; mert hisz ezek csak a tehetségekből származó erők. Talán, úgymond, akarta mondani: a lélek tehetségei az ismerő, érző és kívánó tehetségek. Ha philosophus volna, gondolataiban következetesb, tárgyakrai átmenetelben, eszmék összekötésében ügyesebb volna. Igaz ugyan, hogy erkölcsianát felosztotta: általános, alkalmazott erkölcsianra és az ember erkölcsi lételének főcéljairól szőlő részre; de ezen felosztást kimutatva nem láthatni. —

5) *Ezen „viszonzásra“ írt válasz.* 46 — 85 l. Márton I. ezen válasza erős, de többnyire szenvedély nélküli. Gonddal dolgozott tétélei mindenkit meggyőznek arról, hogy mennyire beleélte már magát saját szerű gondolatvilágába. Különösen hosszasan okadatulja a „viszonzás“ írójának helyesen föltett szándékát, hogy a recenseálástól teljesen vissza fog vonulni: mert, úgy-

mond, a recensáláshoz semmit sem ért. Ezután a 78—82 lapokon elfordul ellenfelétől és epés szenvedélylyel megtámadja a „rostálgatások“ íróját és pártját, — a nélkül, hogy csak egy szóval is cáfolni törekednék a rosta állításait. — Válaszának végpontjaiban újra a „viszonzás“ ellen kél föl, és a kettőjük közti viszony jellemzésére a berlini bölcész Mendelsohnnal történt anecdotát beszéli el. — Ki is a tőle, városbóli kime-netelekor kérdő örnek: mit árulsz zsidó? felelte: a mit az úr nem tud megvenni. De hát mit? kérdé ismét. Vernunftot és Moralt — volt a válasz. Az alkalmazást, Mártonunk, ellenfelére bizta. —

b) *A. úr recensiója* 86—91 l. A. recensiójában oly ellenre talált a moralis káté írója, a milyen az előbbi nem volt. Nem gunyolódik ez; de a nyugottság, mérsékeltség köpenye alól támadja meg erősen őt és művét. Ezért mondja Ertsei Dániel, akkoriban Debrecenben bölcészettanára, felöle, hogy „valóban nyomós és a munka lelkébe ható“ recensio. Ez a moralis káté azon oldalát támadja meg szinte legerősebben, hogy benne a moral megelőzi a dogmát. Pedig, úgymond. hit által vagyunk kedvesek Isten előtt, hitből kell lenni a jó cselekedetnek, hit által igazolunk meg. Mely kifejezések is eléggé mutatják, hogy a hittan előbb adandó az erkölcsannál, — minthogy hit előzi meg a cselekedetet. Ezért ajánlja ő, hogy philosophusok ne irjanak keresztyén moralis kátét. Természetesen nem tudá, vagy legalább feledé, hogy Mártonunk hét éven át az istenészeti tudományok tanára is volt vala. —

7) *Kazinczy F. felelete A. úr recensiójára.* 92—101 l. Kazinczy látván a személyeskedésbe átmenő toll-harcot, fölkel a moralis káté írója mellett, és most

nekem, és csak is így, vigasztalómmá. És azután az ilyen vallást tanító erkölcsi katechismus „fojtja meg a naturalismust, akadályoztatja a vallástalanságot, megszünteti a fanatizmust, megnémítja az erelnökséget, föleveníti az evangéliomi szeretetet.“ — Így sokat reményl Mártonunk a moralis káté felől; csak moralis tanítás útján hiszi a keresztyénség újjászületését, meg-nemesbülését. Annyira bele élte már magát, a Kantféle bölcsészetbe, hogy egyedüli eszméjévé vált csupán a gyakorlati okosság elvei után és szerint gondolkodni s cselekedni. —

c) Ezen művei és néhány egyházbeszédein kívül maradtak még fenn írásban egyes dolgozatai az egyházirodalom terén; de ezek az évek elforgása alatt elvesztek. Ilyenek voltak például — mint a Márton Gábor, Istvánunk testvére által kéziratban hagyott rövid életrajzban olvasható — a „dogmaticae theologiae compendium“, továbbá Pál apostól leveleinek — egy-kettő kivételével — lefordítása és magyarázata, a vallás egyesülés ideájának recensioja. — Mindenesetre nagy veszteség, hogy ezen munkálatok elpusztultak. Így most szentírásmagyarázati kísérleteiről nem tudunk semmit. —

d) Végre föl kell még említenem Mártonunknak szorosan istenészeti munkái mellett egy dolgozattöredéket ¹⁹⁾, melyből látható lesz, miként fogta fel ő az „Úri-ima“ szavait, trópusok segélyével. Az „úri-ima“ átváltoztatott magyarázatban nála így hangzik: Menyyei Atyánk! édes atya a te embereidnek! (metaph.) Adjad, hogy tégedet egyedül való egy Istennek esmer-

¹⁹⁾ Paedri Aug. Fabulae Aesopeae etc. Jaurini 1793. III. könyv. A Trópusok tudománya. 308—9 l. —

jenek meg az emberek, — és elhagyván a bálványimádást, egyedül a te igaz tiszteletedben keressék boldogságukat. (meton) — Adjad, hogy ez a te igaz tiszteletedről való tudomány, a keresztyén vallás, naponként inkább inkább elterjedjen és felálljon. (metaph.) Adjad, hogy minden emberek oly készek legyenek a te minden törvényeid teljesítésére: a mint minden mennyei teremtéseid az ő elébek szabott rendeket elkövetik. — Add meg minékünk napra mindazokat a testi jókat, a melyekre nézve testi életünk táplálására és tisztességes feltartására szükségünk vagyon. (synecd.) Bocsásd meg minékünk a mi vétkeinket; valamint mi is a te példád szerint, a mi ellenünk vétőknek megengedünk. — Adjad, hogy a vétkekre vezethető alkalmatosságokat elkerülhessük. (synecd.) Sőt te magad a te atyai szeretetedből őrizz meg minket minden bűntől (synecd.) Hiszen te édes Atyánk, te vagy a mi hatalmas királyunk, a ki mindezeket megcselekedheted, s a kit mi is életünkben végtelen szeretetedért dicsérünk és dicsőítünk. (Meton.) Amen. —

6) Bölcsészeti munkák.

A ki mélyen gondolkodni, a pusztá látszat törvényeivel meg nem elégedni szeret: arra nézve a bölcsőlem kiválólag kedvenc tudomány. A komolyan tanulmányozó Márton Istvánban is korán mutatkozott ezen hajlam a bölcsészet iránt. Innen állt elő azon körülmény, hogy minden fennmaradt munkái közt legsikerültebbeknek tekinthetők bölcsészeti dolgozatai. Nem is csoda! — Midőn a sajtó alól kikerült bölcsészettanának első kötete, már harminc éven át volt a bölcsőlem rendes

különféle rendszerekben — a realismus, idealismus és synthetismus rendszereiben törekedni fog növelni ismereteit. Legszerencsésebb az, a ki ez utóbbit választá; mert az első pantheismusra, az idealismus pedig nihilismusra vezethetnek. — A nyert ismeret folytán tudás áll elő, melynek nem kevésbé többféle nemei vannak. Mibelyt valaki így tudattal bír a körülte levők létezéséről, válogat a módok közt, melyeken legészszerűbben adhatja elő tudattárgyait, viheti bölcséletét. Így leli föl: a dogmatismus, scepticismus, criticismus és eclecticismus bölcséleti módokat; melyek közül a *dogmatismus*on érli azon eljárását a bölcsésznek, midőn az „*lekintet nélkül az ismeret határaitra, mindazt igaz és bizonyosnak tartja, a mi az általa alkotott elvekből nyíltán vagy hallgatagon következik*“, — a *scepticismus*on pedig, midőn az „*minden — habár igaz — ismeretet meglátad, az ismeret eddigi lehetőségét kétségbe vonja, és minden határozott ítélletéről lemond — neki semmisen bizonyos*“, — végre a *criticismus*on, midőn az „*egyetemes elvekből vont szabályok szerint vizsgálja minden észműködést, és semmi ismeretet sem emel addig dogmára, míg nem szorgalmasan megvizsgálta azt*.“ — Ez utóbbi bölcséleti módot tekintti bölcsészünk *dogmatico-scepticus*nak. Az *eclecticismus* a három előbbi bölcséleti mód kevert szüleménye, — melyet Mártonunk merő chaosznak néz, míg a criticismusnak az elsőségét adja. —

Ennyi előismeret után összerakni kezdi bölcsészünk a philosophia nagy épületét, melynek elmélet és gyakorlatot biztosító anyagaiból lesz azon tudomány, mely *az emberi elme összes működéseiről és így az „én“ cselekvéséről törvényekkel foglalkozik*. — Az elméleti,

szemlélődő bölcsészettan, mely az ész ismeretszerzési törvényeiről tanít, elő fogja adni: a logica — gondolkodástant, metaphisica — tárgyismetant, aesthetica — ízléstörvényeinek tudományát. — A gyakorlati, erkölcsi bölcsészettan pedig, mely az észnek cselekvésbeni törvényeiről beszél, tárgyalja: a ius naturae — az ember természeti jogainak tanát, ethica — erény és kötelességtant, ethico-theologia — az Isten és halhatatlanságbani hit tudományát. — Most már jönnek az egyes bölcséleti ágak.

Logica. A gondolkodás tudománya, alaki tudomány, — mely a „gondolkodom“ és így a gondolkodás eredményét a tiszta gondolatot teszi vizsgálat tárgyává. — Minden gondolkodás időszerinti folyamatában a fogalom, ítélet és zárlatolás logikai categoriáira találunk, melyek alatt következő határozatokat értünk. — Midőn fogalmakat alkotunk, úgy gondolkodunk, hogy a tárgyaktól gondolatunkban elvonódunk, és viszont hozzájuk fordulunk; midőn ítélünk, oly formán gondolkodunk, hogy két fogalmat levén egymás ellenébe, a tárgyra illő ábrázolatokat a tudat egységében viszonyítjuk; s végre midőn zárlatolunk, úgy gondolkodunk, hogy több fogalmakat kötven össze, ítéleteket viszünk egymásra, és egyiknek erejét, értékét, a másik által határozzuk meg. —

Mint a fogalmak, úgy az ítéletek és zárlatok is — quantitas, qualitas, relatio és modalitas alatt jönnek vizsgálatunk körébe. Mely esetben a quantitas vonatkozik mindég a mennyiség s nagyság, — a qualitas a milyenség és tulajdonság, — a relatio a gondolatok egymáshoz viszonya, — és a modalitas a gondolkodásmódra. — A fogalmak quantitásra nézve lesznek kül- és

belterüek, — qualításra nézve világosak és homályosak, — relatióra nézve azonosok és különbözők, — modalításra nézve pedig lehetőek, valódiak és szükségképpeniek. — Az ítéletek quantításra nézve egyedi, részleges és egyetemesek, — qualításra nézve állítók, tagadók és tagadva állítók, — relatióra nézve föltétlenek, föltételezettek és válogatók (disiunctiva), — modalításra nézve pedig gondolhatók, valólag gondoltak és szükségképpeniek. — A zárlatok határozottak (categorica), föltételesek (hypothetica) és válogatók (disiunctiva.) —

Ezek után a methodologia logica tanít az előterjesztés, különböztetés és helybizonyításról. —

Az alkalmazott tiszta logica fűloszlik a pathologia — vagy a lélek erőinek betegségéből származó csalódás és tévelyről szőlő tanra, és a therapeütika — vagy is ezen betegségek gyógymódjáról értekező logicára. Az alkalmazott logica tárgyalja az ismeretszerzés és ismeretközlés tanait ²⁰.) —

Metaphisika. A bölcsészet rendszerének ezen ága a tárgyak megismerhetése törvényeinek tudománya, és fűloszlik tiszta s alkalmazottra.

A tiszta metaphisika, vagy is ontologia az ismeretet általában teszi szemlélődő tárgyává; majd vizsgálja az ismerőthetségek működését különösen. Ismerőthetségekül vétetnek föl: az érzékiség — melynek az ismeretszerzésrei befolyása által a tér és idő categoriái állanak elő, — az értelem — mely, működése folytán, a mennyiség, milyenség, viszonylat, módiség (modalitás), egyneműség, állagiség, lényeg, ok, támadat, vál-

²⁰) Ezen logica külön fűzetben is megjelent, ugyan 1820-ban, — a humanitatis osztályok számára készült, — szinte latin nyelven íratott. —

tozás, szükségesség sal. categoriáit szolgáltatja az ismerő észnek, — végre az okosság — mely, munkássága irányát tekintve, a tapasztalati és tiszta okosságot adja, és az eszmét fogalmazza. —

Az alkalmazott metaphisika az érzéki és érzékfölötti természet törvényeit vizsgálja. Az érzéki természet törvényeit előadó metaphisika a természeti tárgyak életműködése szerint elkülönül: hylologia — moztan, organologia — szervtan, és teleologia — végcéltanra. A szervtan vizsgálja főleg az élet, betegség, halál, nemzérő és a természet országait. — Az érzékfölötti természet törvényeiről beszélő metaphisika pedig fölosztható a psüchologia — lélektan, cosmologia — világegyetemről tan és theologia — bölcsészeti istenről tanra. Az első vizsgálja a lelket anyagtalansága, állagisága, eredete, testhezi viszonya és halhatlansága tekintetéből, — a cosmologia beszél a világ kezdete, rendeltetéséről és az egyetemről, — az utolsó pedig tanít az Istenről, lételéről, ezt bizonyító — kijelentés által nyert természetfölötti és az okosságból vett természeti erősségekről, — ugyanis az ontologicum, cosmologicum, teleologicum és historicum erősségről. Továbbá előadja még az Isten tulajdonait, a teremtes, megtartás és gondviselésben nyilvánuló isteni munkákat ²¹⁾ —

Aesthetika. A szépzészet, az emberi lélek azon eredeti törvényeiről tanít, melyek őt a szép látásakor nyert élvezetében és a szép művek előhozásában illetik. A szépzészet, mint az elméleti bölcsészett eddig tárgyalt ágai is, tiszta és alkalmazottira osztható: amaz

²¹⁾ A metaphisika az alaphölceselettel együtt magyarnyelven is fönmaradt kéziratái közt, — hihetölég ezt még akkor dolgozta, mikor magyarul tanított. —

előadván az ideologia — szépzéseti eszméket és a crimatologia — szépzéset, — ez pedig a szép művészetet. —

Az ideologia tárgya a szép, fontos és ezekkel rokon fogalmak. Szép az, mely saját maga miatt tetszik, gyönyört nyújt. Van külső és belső érzék által felfogott, testi és lelki szép; de mindegyik különbözik a kellemes, hasznos, igaz és jótól, — élvezete mindeniknek más levén. — A fontos, végesben nézeti a végetlent, ezért rendesen csak nagy tárgyakban testesülhet meg. Ebből ered azután a különbség a szép és fontos között, hogy a kis tárgyak lehetnek szépek, de fontosak soha sem, hogy a szépnek eszményi alakja is van, míg a fontos illyennel nem bír; mert a nagyságot végetlenül vinni nem lehet. Megjegyzendő, hogy fontos külső és belső, kül és belterü van. A szép és fontos fogalmak: csinos, ékes, kedves, kellemes, díszes, nagy, óriás, nemes, pompás, megható, csudálatos, szomorú, nevelés, tréfás sat. melyek a bölcsészeti vizsgálódás által szerzettnek a szépzéset számára. — A crimatologia pedig fejtegeti az ízlést és szabályait, a szépzéseti helyes ítéletadást. —

Az alkalmazott aesthetika elvezet a szépművészet templomába, — hol először is a szépművet létrehozó erőket ismerteti meg, u. m. a művészi képességet, virtuositást, lángéset, lelkeséset; majd az egyes szépművészet ágakat hozza előnkbe. Ezen ágak: a *tonicae* — *plasticae* — és *mimicae artes*. A hangművészet körébe soroztatnak a zenészet, költészet, ének, ékesszóllás, szónoklat, — a képzőművészetet alkotják a szobrászat, festészet, kertészet, építészet, szépzéset, — és végre az utánzati művészetet teremtik a taghordo-

zás, láncolás, színészet, testgyakorlat, lovaglás, lovagjátékok. —

Eddig az elméleti bölcsészettan. — A gyakorlati bölcsélet egyik ágával is rövid időn elkészülvén, következő cím alatt:

„Systematis Philosophiae in compendium redactae pars altera. Philosophiam practicam complectens.“

1822. szándékozott kiadni, mely legközelebb a „*ius naturae*“t foglalta volna magában. Azonban mi történik vele? — A könyvvizsgáló Sortori, 1822. április 29-én kimondá reá Bécsben a „*non admittitur*“ lesújtó ítéletet. Így maradt ezután e mű csupán kéziratban, így hagyta ezután hátra tudós férfinck, bölcséleti többi műveit is. —

A *gyakorlati bölcsélet* — írja Mártonunk — az okosságnak cselekvésbeni munkásságát veszi vizsgálódása körébe. Míg ugyanis az elméleti bölcsészlet fölmutatja az alanyt, mint a tárgyak által határozottat, midőn az alany csupán észlelt: addig a gyakorlatiban a tárgyak, már mint az alany által határozottak nézetnek, az alany cselekszik; míg az elméleti bölcsészlet tárgyai az igaz és hamis voltak: addig a gyakorlatié a jó és rossz lesznek. — A gyakorlati bölcsélet ágait alkotják: a *ius naturae seu dicaeologia* — természeti jogtan, az *ethica* — erény és kötelességtan, *doctrina religionis seu eusebiologia* — vallástan. —

Ius naturae. A tiszta természeti jogtan mindennek előtt a joggal bíró embert észleli, és tanítja, hogy joggal csak szabadakaratú lény, személy bírhat. Ha ezen személy szabad okos akaratát tárgyilagossítja, jog áll elő, mely is bölcsészünk szerint „az emberi szabadságnak olyan használata, hogy általa mindennek mélt-

lóságához alkalmazkodás történetük.” — És így a jog a személyre nézve nem szerzett, nem elidegeníthető, de fogalomszerű. Ha ezen jog, magát külleg valósítva, nyilatkozik, úgy a föltételes magány jog keletkezik a birtokszerzésben. A jog valósításánál születik a belső és külső magányjog és jogsértés. A belső magányjog a személy testi s lelki vagyonára viszonylik, a mennyiben szabad ura testének, gondolatának. A külső magányjog a birtokban testesül meg. A birtokbavétel elfoglalás és átvétel útján történik, mindenik esetben a sajátlátévés, módosítás jeleivel bizonyítatik. Az ily jog elvesz örökösödés által halál esetén, szabad birtokelhagyás és átadásnál, szerződéseknél. Ezen utóbbi esetben kívántatik, hogy a valaki javárai joglemondás és jogelfogadásnál akarategyesülés és szerződésvalósítás lehetősége álljon be. Ha valaki kezére önfoglalás útján jő birtok, még pedig olyan, mely már más jogos tulajdonául ismertetett: úgy ezen esetben jogsértés támad, mely bűn, és így büntetést von maga után. A büntetés tehát nem más, mint a sértés visszatorlása, a jog visszaállítása. A beszámíltat s ennek következtébeni ítéletet a bíró viszi végbe és mondja ki. —

A nyilvános természeti jog egyetemes, és a törvényben jő valóságra, melynek épen egyik részlegesített kimondója a bíró személyében élt. — A nyilvános jog valósulhatására társulat, állam igényeltetik, melynek célja a közbátorság és közödv, elemei pedig a személyek sokasága=nép és földterület=haza. Az államban a közakarat kifejezi magát a törvény által, melynek személyes képviselője a fejedelem, bár mi néven nevezessék is az el. A nyilvános jog gyakorlata belső vagy külső, a mint magára az államra csupán, vagy

más államokra is kiterjed. — A belső nyilvános jog megtestesül a fejedelemben államhozi viszonyában. Fejedelem legjogosabban választás útján tételik; valamint segédkezei, az államhivatalnokok is így alkalmazandók. A fejedelmet illető fölségi jogok: a felügyelési, törvényhozási, bírói, végrehajtói, büntető, élethalál és kegyelmezés joga, — továbbá a kihatók, más államokkal viszonyból fejlődnek: követ általi képviseltetés, haderő-gyűjtés és közadó-szedés joga. Ezen jogok mellett az egyes állampolgárt személyiségétől és így jogaitól megfosztani nem lehet; miből önként folyik, hogy minden állampolgárt törvényes akaratának szabad nyilváníthatása és így jogegyenlőség a törvény előtt illeti. A fejedelmi hatalom és népjog ezen viszonya szüli a különböző kormányalakokat, melyek 1) a monarchia autocratica — önuralmi egyeduraság. 2) polyarchia autocratica — önuralmi többek urasága, 3) monarchia syncratica — kevert egyeduraság és 4) polyarchia syncratica — kevert többek urasága, népuralom. — A külső nyilvános jog, vagy is a külnépjog más államokkal érintkezésből fejlődik; alapja a népek személyiségében van letéve. Ezen népjogból következik, hogy saját államát mindenik védni köteleztetik, szerződéseket — szövetségeket egymással köthetnek, követek által egymással értekezhetnek, vendégszeretettel egymás mellett élhetnek. Ha meghasonlanak egymással: barátságos egyezkedés, vagy fegyveres erő — háború által hozzák helyre a megzavart ügyet, — miknek következménye rendszeren a békekötés. —

Az alkalmazott természeti jogtan tárgyai a család és egyházjog, mint kisebb erkölcsi testületek jogai. Természeti alkatánál fogva két nemre oszlott emberi-

ség rendeltetési ösztönét követve családokat képez, miknek célja az emberiség főtartása nemzés és növelés által, a házasság boldogságának kölcsönös előmozdítása. Ezek pedig egyedül a monogamiában érhetők el igazán. Bár a házasság egész életre köttetik: jöhetnek közbe olyan körülmények, mik elválást — divortiumot idéznek elő. Ilyenek p. o. 1) házasság foganatosságai képtelenség 2) paráznság 3) megtagadása a házassági kötelességeknek 4) gonosz elhagyás 5) élet elleni leskelődés 6) bűn elkövetés általi megbecstelenítése a másik félnek. —

Az állam kebelében kifejtett és a gyakorlati bölcsészet által, jogi észlelése körébe vont társulat, az egyház, — mely nem egyéb, mint „az Isten erkölcsi országának gondolására jutott és külső tiszteletére egyesült emberek társasága“, ezért az láthatlan és látható. Hogy ily társulat alakulhasson, szükség van hittételek — dogmata, szertartások — ritus és bizonyos jelek — signakra. A dogmák képezik azon láncszemet, mely összefűzi az embereket az ugyanazon egyház zászlója alá; de azért mégis „mindenki lelkiösméretére van bízva, hogy az ő belső erkölcsvallási gondolkodásmódja összeegyezzen-e másokéval, vagy sem“ ²²⁾ — Mártonunk

²²⁾ 120 § Jegyzet. Első kikezd. Ceterum conscientiae unicuiusque relictum est, utrum interna, morali-religiosa cuiuslibet cogitandi ratio, cum iis consentiat, an non. Quamobrem quilibet Eruditus quoque, qua auctor, potest suam de Dogmatibus illis, eorumque sensu et valore, sententiam sine dubitatione manifestare, si quidem is, qua scriptor, non ad hanc aut illam particularem societatem ecclesiasticam, sed ad universalem Eruditorum rempublicam pertinet. — Kár ilyen nagy kiváltságot adni a tudósoknak; így ők sohasem fogják a köztudományos fölvilágosodást, meggyőződést képviselni. —

az egyházban két osztályt különböztet meg, s így meg vonja a válaszfalat clericusok és laikusok közt. Ekkor az egyházi hatalmat túlsúlylag amazokra sejteti. Ezen egyházi hatalomból folyó kormányzati forma szinte, mint a világi hatalomnál, négyféle, — ugyanazon jellemző sajátságokkal; fegy eszköze azonban csak az excommunicatio lehet. Végre vizsgálat alá jön még az egyháznak államhozi viszonya is, mely kétféle lehet, a mint igazgatás elvei az államéval egy és ugyanazok, vagy attól különbözök. Az egyház hatalmának az államéval egyesíteni nem szabad. Az államtól illeti csupán a superinspectio joga, melynek erejénél fogva megvizsgálja, hogy mely egyház tagjai vehetők fel állampolgárokkul, — és továbbá felügyel a közbéke és rendre. Államban uralkodó vallás nem gondolható, mivel a vallás lelki-üsméret dolga, — ezen uralkodni pedig nem lehet. Vallás miatt fosztani meg valakit bizonyos állami tisztségektől, törvénytelenység. Különléle hitű polgárok szerethetik és szeretik is egymást; hol van hát akkor a jog, hogy őket különválasszuk és némelyeket bizonyos jogélvezetből kizárjunk. —

Ethica. A bölcsészeti ethica tanít az erény és kötelességről, tehát általában az okosság gyakorlati munkásságáról, — a szerinti, a mint ez a jónak csupán magáérti, vagy az arra való köteleztetés miatti végrehajtásában álland. Az ethica is, mint a már állapotott bölcsészeti ágak, tiszta és alkalmazott, — mindenik ismét elemi vagy elvont és methodologiai leendő. Az elemi vagy elvont ethica tárgya mindég az erény és kötelességtan, a methodologiai pedig az ascelica vagy is az erény és kötelesség gyakorlásának tana. —

I. Az az elemi tiszta ethica beszél először az o-

rény és kötelességekről, általában, felállítván ezeknek következő elveit: az erényt „okosan élj” és a kötelességet „úgy cselekedjél, hogy cselekedeted minden elvei mások cselekedeteinek törvényei lehessenek” kifejezésekben állapítván meg. Az erény azon kötelességek lelkiüsméretes betöltésében áll, melyek a jóra való erkölcsi köteleztetésen alapulnak. Az erkölcsiséggel ellenkező cselekedetek a bűnök, melyek az erkölcsi elveken álló beszámítás útján a belső erkölcsi ítélőszék, a lelkiüsméret előtt is már elítéltek. A cselekedetek viszonzása jutalom, vagy büntetés. Az elemi tiszta ethica beszél még az erény és kötelesség neveiről, — mely utóbbiak magunk és mások irántiak lesznek. Az Isten-iránti kötelességek teljesen mellőztek. Ha két vagy több kötelesség cselekvése jönne egy és ugyanazon időre, megtörténhetnék, hogy egyik kötelesség parancsa ellenkeznék a másikéval. Ezen esetet a kötelességek összeütközésének hívjuk. Ilyen körülmények közt elvünk legyen, hogy a kisebb kötelességek engedjenek a magasabbaknak, a mások irántiak a magunkra tartozóknak, a jóságé az igazságénak. a részekre vonatkozó az egészre kiterjedőnek. —

A methodologiai tiszta ethica az erény-gyakorlásról beszél. Az erényesség első eredeti forrása a szabad akarat; — csak szabad akaratú lény lehet erényes. Akadályaiul az erényes életnek merülhetnek föl: erkölcsi ismeretbeni hiány, hibás növelés, rossz példa, erkölcstelen társalgás. A kitelhető módon elhárítandók. —

II. Miután az ember az állati természet és szellem egysége, benne két irányú munkásság lesz tapasztalható, — egyik az érző, másik az értelmi lényé. Ezen két irányú munkásságot terjeszti elő az elemi alkalmá-

zolt ethica, mely a maga, vagy neme föntartására, vagy társas összeköttetések füzésére való működésben érvényesíti magát. E működésben fejlenek ki az önmaga és mások iránti kötelelességei. — Ila igaz, hogy az ember boldogság és tökéletességre van hivatva: úgy maga iránti kötelelességei lesznek az önszeretet, testi és lelki élet emelése, kétségbeeső öngyilkosság ellávolítása, egészség mértékletesség őrzése, az emberiségnek magában ápolása, a lélek-tisztaság növelése által; — mások iránti kötelelességei pedig az emberszeretet, mások életének őrzése, javainak védelése, jótétel, polgári élet emelése fognak lenni. —

A methodologiai alkalmazott ethica pedig beszél az ember roszra való hajlandóságáról. — Az ember természettel hajlandóbb a roszra, mint a jóra; mivel pedig ez erkölcsi rendeltetésével ellenkezik, törekedni kell és fog állandóan a jóra. Mit csak a durvaság, lelki tisztátalanság, roszrai hajlandóság erőltetése, erényes jellem, műveltség elérése által eszközölhetni. —

Doctrina religionis seu eusebiologia. A bölcsészeti vallástan a gyakorlati bölcsélet ágai közt foglal helyet, minthogy a vallás, a kantisták szerint, a gyakorlati okosság legnemesb kifolyása. Ép ezért tárgyalatik az ethica után is. Feloszlik tiszta és alkalmazottra, a mint a vallásos meggyőződést, vallásos életet bizonyos módosulatok nélkül általában, és majd ezen módosulatok szerint tárgyalja. —

I. A tiszta vallástan tanít először a vallásról általában. Vizsgálja tehát a vallás forrását, a vallás és erkölcs egymáshoz viszonyát, — beszél a megállapított hitcikkelyek — dogmákról és a vallás fogalmáról. — A vallás forrása az erkölcsi törvények tudása, vagy is az

ezek után ítélő belső bíró, a lelkiösméret, mely a jók erkölcsi boldogságának ismeretére, a világ erkölcsi rendjének megértésére és a legfőbb véggél felfogására vezet el. Ha a vallás az erkölcsösség szülöttje, viszonyban is kell állaniok; de ezen viszonyt csak az elmélet állítja föl, mert az életben együtt karöltve járnak. Az elmélet utáni viszonyuk ez, hogy erkölcs megelőzi a vallást, erkölcsösség a vallásosságot: Általában a vallás nem a szemlélődés, de a gyakorlati lélek, az élet műve. Ha a vallásos élet hittárgyai, hitcikkelyei megállapítatnak, a hittételek — dogmák állanak elő, melyeknek alapján az objectiva vallás épülhet föl. — A vallás fogalmát adni akarván, vissza kell térni a vallás forrásához. És ekkor úgy találjuk, hogy a *vallás = az erkölcsösség alapján kifejlett Istenbeni hitélet*²³⁾ És így nem, mint mások határozni akarták, az Istenismeret és tisztetel módja; mert ezen meghatározás egyfelől többet, más részről pedig kevesebbet foglal magában, mint kellene. Többet annyiban, mivel szerénységtelenség nélkül nem mondhatjuk, hogy az Istent megismerjük, — kevesebbet pedig, minthogy az Isten, kezdetleges tárgy ugyan a vallásnak, de ez ennél még többre is kiterjed. — Miután a vallás hitélet, sohasem lehet teljes ismeret, — tárgyai pedig mindég kissé homályosok, rejtettek, mysticusok lesznek. Ezért születik oly könnyen a mysticismus, mely az embert és földet, az Isten és

²³⁾ Egészen más meghatározását adja Mártonunk a vallás fogalmának, Maar Péter győri reform. lelkész fölött júl. 16. 1823-ban mondott egyházi szónoklatában. Hol azt mondja a „Halotti egyházbeszédnek.” 46. lapján, hogy a vallás „az Isten és a Halhatatlanság Hitének feltétele alatt való törekedés a szentségre.” — Ezzel már az erkölcs fogalmába csapott át. —

éggel közvetlen egységbe hozni akarja, — és a fanatizmus, mely az eget a földre ültetni törekszik. —

Továbbá tanít a tiszta vallástan a vallásról különösen, vagy is a vallásos meggyőződés és vallásos életről. Tárgyai tehát az Isten, isteni tulajdonok, halhatatlanság, istentisztelet. — Minden ember, kell, hogy vallással birjon, hiszen mindenkibe oltva vannak az erkölcsi törvények; igaz, hogy sokaknál ezek elhállgattatnak. A vallás alapigazságai lesznek az Isten létele és halhatatlanság. Miután az erkölcsi törvényeknek kell, hogy legyen egy fő kezelője, és kell, hogy az ember, mint szellemi lény, a halál által meg ne szűnjék élni. —

A végtelen Isten a véges ember által föl nem fogható, s ha fölötte gondolkodik is, cz csak emberileg történik. Ezért van, hogy az isteni tulajdonok nekünk az Istent nem úgy, mint magában és maga által van; de mint reánk nézve van, mutatják. Mondjuk is vallásos meggyőződésünk alapján, hogy az Isten mindenható, mindentudó, mindenütt jelenvaló, igaz, szabad sal. és erkölcsi életünk folytán, hogy ő legszen-
tebb, legboldogabb. — Az Isten fölfogatik az emberek-től, mint *Egy*, ha ő az eredeti valóságok egysége = monotheismus. — mint *Több*, ha ő az egymás mellé rendelt istenségek többsége = polytheismus, — és végre mint *Minden*, ha ő minden dolgok egyetemével ugyan-
az = pantheismus. Ezek után nézeti továbbá a vallástan, Isten munkáit, melyekben látható ereje és hatalma. Munkái nyilvánulnak a gondviselés és világigazgatásban, — amaz ismét a világ anyagi és alaki teremtésében és az idő folyamábani folytonos teremtés, vagy is megtartásban. Teremtette Isten o világot, hogy a leg-főbb erkölcsi jól, mely ő maga, a világban valósítsa.

Ama háromirányú munkásság leghelyesebb megoldása a szentháromság titkának; midőn az atya, mint teremő, — a fiú, mint megtartó, — és a szentlélek, mint igazgató működik. Az Isten, mint teremő, egyúttal legfőbb törvényhozó, — mint megtartó, egyúttal bíró, — és mint igazgató, egyúttal megigazító. Az Istent illeti a theodicaea — megigazítás, jobbítás, mivelhogy az ember folytonos erkölcsi tökéletesedhetésre van hivatva; mit mivel e földön él nem ér, elnyeri majd a más életben. Ez adja a halhatatlanság eszméjét. —

A vallásos meggyőződés tárgya az Istenbeni hit, mely kell, hogy életet nyerjen. A hit élete eléretik a vallásos cselekedetekben, mik főtárgyai az istentiszteletnek, a mely az Isten iránti szeretet, hála és bizalom kinyomata. Az istentisztelet nemleges és tevőleges, — a szerint, a mint eltávolítatnak azon cselekedetek, melyek által az Isten megbántatnék, vagy gyakoroltatnak az Istent dicsőítő érzelm-nyilatkozatok. El kell távolítatni ugyanis a szükségtelen esküvésnek, a varázslás, ráolvasás sibinek, — csupán az állam, közjó — kívánta esküvés hagyható helybe. Az igaz istentisztelet tevőleges oldala abban áll, hogy nevét dicsőítjük, őt lélekben és igazságban imádjuk, hozzá a lélek érzelméből — kérve, bálátadva, bűnbocsánatért esdve könyörgünk. A könyörgés könnyen mechanissá válik, ha kiszabott időkben, meghatározott mennyiségben ismétlendő. A könyörgés egyébiránt külső csodákat nem művel; de igen is belsőket, midőn lelkünknek nyugalmat ad, érzelmeinket nemesíti, hevíti, lelkesíti, erőnköt — hitünket emeli. — Az istentisztelet tárgya még a fogadás is; azonban ez, ha tárgya már különben is kötelezőszerű, nem szabados. Egyébként a fogadás

szép; de Isten előtt nem érdemleges. Az istentisztelet nevezetes nyilatkozata a külső látható egyház, a híveknek gyülekezete is, mely mintegy viszfénye, tükre a belső láthatatlan egyháznak. Magányos és nyilvános istentiszteleti összejövetelek szolgálnak a vallásos érzelmek cinelése, fokozása és erősítésére. —

II. Az alkalmazott vallástan előadja a természeti és természetfölötti kijelentés útján alakult vallásformákat. — A vallásnak különböző formái tűntek föl, a mint a kor, éghajlat és emberiség más-más fejlődöttségi fokon állottak. Mindekinek a vallásalakok valamelyikéhez kell magát vallani, — különben közönyösnek, erkölcsi vagy vallási indifferensnek lennie nem szabad. Erkölcsi közönyösség lenne, ha valaki minden erkölcsi cselekedetet, — vallási pedig, ha minden vagy csak némely hitcikkelyt tartana adiaphoronnak. — A vallás legközelebb természeti — észvallás és pozitív — kijelentett vallás. Igaz ugyan, hogy minden vallás tekinthető kijelentettnek, miután az Isten magát egyszer az okosságban, másszor történelmileg fiában jelentette ki. Szoros értelemben azonban csak két kijelentést t. i. természetfölötti erő következtében, ért. a föld — Mózesben és Jézusban. Az észvallás egyébiránt nevezetlik még közvetett, a pozitív pedig közvetlen kijelentésnek. A közvetlen kijelentés *módja* az ihletés, különös fölvilágosítás, — *célja* az emberi nemnek az erkölcsi rosztól megszabadítása, megváltása és nagyobb erkölcsi tökélyre juttatása, — *tárgya* az Istennek magát kinyilatkoztatása és akaratának előadása, — *alanya* pedig legközelebb néhány lelkesebb egyén, majd az egész emberiség. Az ily kijelentés csupán szóhagyományi nem lehet, mert ez idővel hamisíthatná; — kell, hogy írásba is fog-

laltatott legyen. Így állanak elő a szentíratok, melyek nyelvészet-történeti magyarázatot igényelnek. A szentkönyvek olvasásához joga, sőt köteleztetése is van minden embernek. —

Az alkalmazott vallástan második fejezete szól a kijelentés egyes nemeiről, — a kijelentésről széles értelemben. A bölcsészeti csak azon kijelentési nemeket vizsgálja, melyek az emberiség életében legnevezetesebb tekintélyre jutottak. Ezek a pogány, zsidó és keresztyén vallás. Mahomed vallása nem tekinthető kijelentettnek már csak azért sem, mivel ez a létezett három vallásnem keveréke. A hagyomány szerint ugyanis Judaeus Warada Ebn Nawsal zsidó tudor és Nestor keresztyén szerzetes közreműködésével készítették (37§.) — Azért sem mondható kijelentettnek, mert Isten lelkével ellenkezően, tűzzel-vassal terjesztetett. A pogányságból a görög-római, mint rendszerezett, kristályosodott ethnicismus jó szemléletünk elé, — melyek mellett még az indvallás nevezetes, különösen sok istenúsége miatt. — Ugyanis Ward angol és Dubois francia missionarius leírása folytán Brama-Visnu-Siván kívül 330'000.000 kisebb istenük van. Jelleme lévén e vallásnak a kegyetlenség, nyers érzékiség, istentiszteletbeni orcátlan bujaság (38§2j.) —

A három, széles értelemben vett kijelentett vallást összehasonlítván, következő jellemezhetési eredményre jutunk. A *pogányság* ugyanis nem más, mint az egymás mellé és alárendelt istenségek többségének hívése = polytheismus; ezen istenségeknek a gondolható alakokban kiábrázolása és tisztelete = idololatria; és a sok istentiszteleti szertartásoknak dajkája. A *mosaismus* nem egyéb, mint egy Isten hívése = monotheismus; ennek

semmiféle alakban ki nem ábrázolása, nem érzéki tisztelete; számtalan szertartás és áldozat. Végre a *keresztyénség* = egy istenbei hit, az atya — fiú és szentlélek gondolatában, trinunismus — szentegyháromság és nem tritheismus; Istennek lélek és igazságban, az Isten és emberek iránti tevőleges szeretetében tisztelete; a szertartásoknak csupán olyatén határozatása, hogy azok a lehetőségig eszményien egyszerűsítve, az okosság kívánalmi és a szív igényeinek megfelelő öszhangzatosan gyakoroltassanak. —

A keresztyénség a zsidóságból fejtett. Alapítója Jézus, sohasem mondott le ünnepélyesen a mosaismus-ról. Többekben meg is egyez a két kijelentett vallás p. o. az egy Isten hívésében; csak hogy a keresztyénségben ezen egy — nem ugyan, mint természetl egy mástól különböző három isteni személy; de mint a világ és emberi nemre háromfélekép viszonyló gondoltatik; — továbbá meg egyez abban, hogy mindegyikben az Isten és emberalakú képek tisztelete egyiránt tilos. A keresztyénség magasztosabb, mivel az Istennek lélekben és igazságban imádását, az egyetemes szeretetet követeli, — minek kifolyása az is, hogy a keresztyén vallás egyúttal moral; és ez, egyúttal amaz. A keresztyénségben egy határozott szertartás sincs; mert, úgymond „senkisémet állithatja, hogy a keresztyénség alapítója a keresztiség és úrvacsoráját úgy alkotta volna, mint egyetemes és a boldogságra szükséges szertartásokat“ „a gyermek keresztelese — a növendék keresztyéneknek nem lehet eléggé üdvhozó“ „az úrvacsorájáról még kevésbé lehet megmutatni, hogy ennek ismétlése, mint egyetemes és boldogságra tartozó szertartás lett volna

rendelve“ (40§ 2 j. c. Mennyire ragadta a keresztyén hőlesézt erkölcsi szemlélődése! oly állításokat mond. melyek a keresztyénség szellemével homlokegyenest állanak.) — Jézus az úrvacsoráját csupán az ő és tudományárai emlékeztetés végett állította fel. A keresztyénségben áldozatra nincs szükség, miután Chrisztus egyszer a keresztfán már föláldozta magát az emberiségért. —

A keresztyénség kebelében, bár a láthatlan egyház csak egy, több látható egyházak keletkeztek, melyek közt legnevezetesebbek az egymásnak szemközt álló római és protestans egyház. Amannak tana levén, hogy: a keresztyén egyház a hívőknek azon kényszerűársulata (coactiva societas), mely a láthatlan Istenség képviselőjéül egy látható, csalhatatlannak állított fővel bír: kinek kötelessége a hitegységet fenntartani, joga az ellenkezően gondolkodókat idői és örök büntetésekkel illetni. A protestans egyház meggyőződése pedig, hogy: a keresztyén egyház a hívők azon szabadtársulata, mely semmiféle csalhatatlannak nevezhető fővel sem ékeskedik, s melynek tagjai személyenként járulnak az életforráshoz, és így ki-ki maga ad számot életéről Isten és saját lelkiösmérete előtt. Mert, hol is van az megírva, hogy az ember vakon adja magát valaki hitelvéi és parancsai hívésére, — hogy lemondva okosságáról, kiskorúan csalhatatlannak tartsa bárki vallástanaít. A szentírás ellenkezőt, a szabad vizsgálódást, a vallásiakban különösen figyelmes körültekintést tanít I. Thess. 5, 21. I. Ján. 4, 1-ben. — Az „extra oeclesiam nulla salus“ elv csak azon határok közt igaz, míg az egyház a keresztyén láthatlan Jézusi egyház, és nem a római. —

Compendium historiae philosophiae.

A mint Márton István néhány év alatt elkészült bölcsészetrendszerének tökéletes megírásával, hihetőleg 1825 körül bevégezte a bölcsелеm történetét is. Lássuk röviden ennek is kivonati tartalmát.

Azon tér és időben fejlődés, mely alatt az okosság önmaga és az egyetem megismerhetősére törekedett, ha tudományos rendszerben adatik elő: a bölcsészettörténelmét eredményezi. — A bölcsészettörténelmét azon időpontnál kell kezdenünk, mikor a bölcsélet először ápolgatott, — vagy is annál, midőn az emberi lélek öntudatra ébredve, maga körül vizsgálódni kezdett. Ezen időpont a görög világban lehetős föl, midőn miletói Thales kérdezte először magától: honnan eredt e világ? — A bölcsélet ezután koronként talált lelkesült fölként bajnokokat, kik tovább fejleszték azt észvizsgálati munkáik által. — A bölcsészettörténete három korra szokott osztalni, megkülönböztethető jellemvonásokkal. —

Az első kor a görög bölcsélet kora Kr. e. 600-tól Kr. u. 500-ig. *Az okosság szabadon törekszik önmaga és az egyetem léte végleges történeteinek megismerésére.* A középkor Damascusi Jánostól Verulami Bákó Ferenc és Dekartéig, Kr. u. 700—1600. *A kijelentés elveivel megköltve, határozott bölcselmi szabályok befolyása alatt törekszik az okosság tudományos ismeretre.* — Ezen kor négy kisebb időszakra különíthető. 1) a 11-ik századig — vak realismus kora. 2) a 13 ik század elejéig, Magnus Albertusig — szabadabb gondolkodásmód kezdete, realismus és nominalismus meg hasonlása, az előbbi győzelmével, — bölcsélet és istenészet egyesül-

nek. 3) a 14-ik századig, Occamig — realismus kizárólagos uralma, összeölelkezése a theológiának az aristotelesi bölcselettel. 4) a 17-ik századig, Bákóig — nominalismus és realismus küzdelme, az első győzelmével, — theologia és philosophia különül. — Az újkor 1600-tól. *Szabad, mindig mélyebbreható vizsgálata az emberi tudományos ismeret végleges okai — törvényei és határainak, rendszeres egységre törekvéssel.* — Végre befejezi bölcsészünk művét az ő korabeli bölcséleti mozgalmakkal, — Hegel korának jellemzése és elveinek adásával. —

c) Növelészeti munka.

A bölcsészeti tanulmányokba merült Márton István e mellett gazdag volt a növelészet mezején is gyűjtött tapasztalatokban. Miután nevelés- és tanításban öszült meg a nélkül, hogy legkevésbé is megunta volna nemes munkásságát, könnyű volt a könyvek- és tapasztalásból, szedvegetett növelési észleleteit röviden rendszerbe állítani. Így készült el a „*Paedagogica scholastica*” cím alatti azon művecskéje, mely kéziratban maradt fenn, s mit — mint fáradhatlan munkásságának ismét egyik zálogát — állapozni, kedves kötelességünk. —

A *Paedagogica* azon tudomány, mely az embernek saját céljai szerinti növeltetése elveit adja elő. Ezen elvek a természet és mesterség által nyújtatván, a tudomány csak rendszerezi azokat. Feloszlik ezen tudomány: *paedagogica analytica* — vagy is neveléstanra, és *paedagogica didactica* — vagy is oktatástanra. —

A nevelés elve felállítatik következőkben: *azon légy, hogy növendéked tehetségeit és erejét az időfolyamat-*

bani természeti fejlődésével egyezőleg kifejtse, gyakoroljad, rendezsd, egyéni és emberi rendeltetésük szerint vezessed. A nevelés ezután testi és lelki, — ez pedig értelmi; szópészeti és erkölcsi leendő. —

Az oktatás elve állani fog ezekben: *minden tanítás a gyermek álláspontján kezdődjék, és semmi olyas neki ne adassék, a mi tehetsége és korát felyúlhaladná.* Ezen elv adja az ismeretes tanítási szabályokat. — Legalkalmasabb iskolai tanmód az erotematica, különösen, ha a catechetica és socratica almódjai összekapcsoltnak. — Minden tanítás célja oly anyagokat szolgáltatni a léleknek, melyekbe az magát bemunkálhatja és be is munkálja. Ezen bemunkáltságnak legközelebbi felmutatása a közvizsgakor történik, — mely jó, és így szigorú, ha az előmenetel felmutathatása érdekében a tanuló magára hagyatik ismereteinek önállóan előterjesztésében; ellenben rossz, és így engedékeny, ha a tanuló javára többenemű könnyítések gondoltatnak ki. —

Ezek után rövid történet következik a nevelés és tanítástannak, hozzácsatolva Pestalozzi nevelés — tanítás elvei. Különösen ajánlhatnak ezek az alkalmazásra. —

d) Nyelvészeti munkák.

Alig foglalta el Márton István a pápai gymnasiumban tanszékét, azonnal gondoskodott növendékei számára alkalmas kézikönyvekről. Évenként jelentek meg az egyes nyelvtanokban közli könyvei, melyek épen kópezik nyelvészeti munkáit. — Ha ezeket figyelemmel állapozzuk, lehetetlen tőlük célszerű használhatóságukat megtagadni. Ezen nyelvtanokban itt és ott, elszórva, egyes elejtett szavakban előadta ő kívánalmait egy jó

nyelvtan készíttetése — használatása, s általában a nyelvek tanításának. Ha mi ezeket összeszedjük, egy kis egésszé összeállítani megkísérjük, s illetőleg a „Langii Colloquia“-kban kiadott, „*holt és élő nyelvek tanítás és tanulásmódjáról értekezés*“-ből kiegészítjük: körülbelől következőket vehetjük fel eredményül. —

A latinnyelvészetben haszonnal tanulmányozván Cellarius, Scheller és Brödert, azon meggyőződésre jutott, hogy a nyelveket általában, kivált tanításuk kezdetén, gyakorlatilag kell megtanítani. Eleinte kevés szabály, — az is inkább csak előszóval, nem könyvből, folytonos ismétlődés közben örökítőssék az emléken. — Figyelembe veendő a nyelvek tanításánál azoknak célja, — mely a nyelv értése, vagy annak beszélésében is áll. De mindenesetre a tanmód először az illető nyelv értésére csupán, azután annak írására és végre beszélésére vezessen. A nyelvtan eleinte csak annyi ismeretanyagot szolgáltatasson, hogy segítségével a növendék fölkereshesse a fordításközben előjövő szók gyök és ragozási alakjait; a nyelvtant egész terjedelemben csak a könyvek olvastatása közben kell gyakorlatilag megtanultatni. — A gyakorló — vagy már olvastatandó könyv aljára nem szabad kinyomatni a szövegben előjövő szavakat, hogy ezeknek kikeresésével a tanuló önmunkásságra szoktatassék. A fordítás először szórólszóra áttétellel, majd az illető nyelv sajátosságaira ügyelettel történjék; összekapcsolassék a lehetően kiterjedt szóelemzéssel, s később az olvasandó szöveg tartalmi, nyelvalakzati, szépészeti ismertetésével. A könyvnélkülözést a már fordított szövegből, nem túlságra vive helyesli; de akkor is fölteszi, hogy a növendék érti a fordított könyvnélkülözendőt. Ezért jegyzi meg egy he-

lyűt, hogy „még a mi iskoláinkban a könyvnélkül való tanultatás nagy pestis“, mit ő kiterjeszt még a nyelvtan tanultatására is. —

Az elsorolt elvek és meggyőződés szerint készültek nyelvtanai, melyek az itt följegyzett időrendben, és érintett tartalommal jelentek meg. —

1) *Langii Colloquia. Imitationibus Hungaricis, lexico latino — hungarico brevique Grammatica adornata.* Jaurini. 1792. — Ezen mű 1791 decemberében bevezetett, irattatván a declinisták és coniugisták, sőt a grammatisták számára is. Mintán hét lapon elemi latin mondatokat adott, tíz decuriában, beszélgetésképen latin és erre alkalmazott ugyannyi magyar gyakorlatban tanítja a nyelvet. A decuriák tartalma pedig következő: 1. De rebus matutinis, 2. de re scholastica, 3. de prandio, 4. de re schol. pomeridiana, 5. de rebus sacris, 6. de virtutibus christianis, 7 és 8. de rebus veteris, 9. de coena, 10. de rebus coenam insequentibus. Ezután van benne még egy rövid, de teljes nyelvtan. — Langius sok kiadást ért, s kevés változtatást szenvedett. Az 1815-iki ötödik kiadásban, latin mesék és beszélgetésekkel van toldva, és a nyelvtana egyik oldalon magyar-, másik oldalon pedig latinul tárgyalatik. Ezen évben jött azon egyházkerületi határozat, hogy a tudományok nagyrésze latinul taníttassék. —

2) Ezt követte a „*Rudimenta*“ vagy is „*a deák nyelv első kezdete*“ mely, több kiadást ért alakja mellett, tartalmazott latin elemi mondatokat, magyar helyesírást, latin nyelvtant, kérdozgető táblákkal és szó-tárral. —

3) Ezek után jött „*Phaedri Aug. Fabulae aesopeae. Imitationibus hungaricis universis grammaticis et*

quibusdam rhetorices et poëticae praeceptis, item Lexico latino-hungarico adornatae. Jaurini. 1793.“ E mű tartalmazza Faedrus összes aesopi meséit, hozzájuk csatolt ugyanannyi utánzott magyar mesét, latinra fordítás végett. Ki vannak benne adva a latin nyelvtan részei is, hét könyvben u. m. az alaktan, mondattan, képbeszédtan (tropologia), körmondattan (periodologia), levélírástan, szónoki beszédtan és költészettan. — A szótár sem hibázik belőle. — Sajátságos ezen nyelvtanokban, hogy Márton István nem négy törzsidőt tanít az igéknél, hanem csak hármat; a halártalan mód jelen időt nem veszi annak. —

4) Nem sokára kijött sajtó alól a „Német nyelv első kezdete“ is, mire következett.

5) „A görög nyelv első kezdete“ 1795-ben, mellyel bezárta gymnasiumi kézikönyveinek kidolgozását. —

6) A „Magyar ABC“-je megjelent 1817-ben; mit az Egyházkerület 1819 jun. 29, 30-án tartott gyűlésének 27. p-ban elfogadott iskolái részére. —

Mártonunk nyelvészeti munkái igen sokáig használtattak a pápai közélettanodában. Közöttük legelőször szűnt meg tanítatni a németnyelvtan; mert 1815-ben elfogyván az első kiadás, helyébe testvérének Józsefnek kézikönyve vétetett föl. Halála után körülbelöl egy tized múlva szorítottak ki latinnyelvtanai; de görög grammatikája egészen e század ötvenes éveig taníttatott. —

VI.

Márton István nyilvános, — család és magányélete.

„Mily gyorsan telik el földi életünk! első negyede lefolyik a nélkül, hogy ismernők használatát, utolsó negyede pedig legördül úgy, hogy már megszűntünk érezni. — Először nem tudunk, majd utóbb nem lehet élni. Az élet közbeneső éveiben pedig napjaink háromnegyede fájdalom, bánat és mindennemű bajok által emésztetik föl“, mondja Rousseau Emélie IV. könyvének kezdetén. És méltán. — Az élet egy tünde álom, bármily távol lássék is lenni a bölcső a koporsótól. Az élet kezdetén, midőn még csak tavaszodni indul az ember mulandó léte, a jövő csirái és bimbói fakadnak föl, hogy az élet tavaszán, a szép ifjú korban, dús virágzást hozzanak. Az ifjú gyakran önfeladva élvezi élte örömeit, — s ha talán a keserű csalódás és kibelragó fájdalom olykor öneszméletre nem hozná: meglehet, hogy idejekorán, mint muló virág, virulna el. — Az élet nyarán, a munkás férfikorban, használjuk életünk minden percét; nem muló gyönyörök keresésében ugyan, de annál inkább férfiúi tapasztalatok érlelésében s gyümölcseinek élvezésében. — Az élet őszen, az öregkorban, lefolyt múltunk lehelletétől letarolt vagy szürkített fővel visszavonulni kezdünk a nyilvánosság teréről magunkba, hogy, ha az átélt küzdelmek miatt még nem egészen zárkózott be kibelünk, tudjunk örülni mások örömeinek. — Mignem végre az élet tele, az aggkor, ettől is megfoszt bennünket. — Ha a folyó közeledik

logiai intézet megnyilandó volt, a kijelölt tanárok névjegyzékében állott Mártonunk neve is. Ezért készült is ő a szentírás-magyarázati tanszékre, de utóbb a választásnál még is elmaradt. — Rozgonyi Józsefnek — ki vele ugyanazon időben tartózkodott a Göttingai egyetemen (lásd fölebb 20. l.) — a Sáros N. Pataki főiskolában bölcsészettanárának 1823 apr. 25-én történt halála után meghívott e megürült tanszék betöltésére. Ezen meghívást kísérte még a tiszamelléki reform. egyházkerület főgondnokának, Lónyai Gábornak a legszívélyesebben kérő levele. Ezen derék főispán minden áron, saját erszényéből javított fizetésen is óhajtott megnyerni Mártonunkat gyermekeinek és az iskolának. — Ily váratlan megtiszteltetés szokatlanul meglepte őt. Az öröm és boldogságtól elfogult szívvel alig talált szavakat meleg köszönete nyilváníthatására. — De mivel a pápai iskola javáért és fölvirágoztatásáért akart ő fáradni szíve utolsó dobbanásáig, hogy itt nyugoton, a legmosztóább magyar reformálusságnak *egyetlen egy féltő kincset hagyhasson, melyre bármikor is büszkén tekinthessen az utóvilág, s melyért ez kész legyen mindenkor mindenét áldozni*: — a legnemesebben mondta föl meghívását, nyilatkozván baráti előtt „*itt léptem föl a világ eleibe, itt akarok le is rogni.*“ Ezen tettét és magatartását viszont azzal fogadta a dunántúli Egyházkerület, hogy fizetését fölebb emelte ²⁴.) — Valószínűen kereshetjük ily nyilatkozata és maradásának okát azon körülményben, hogy, miután Bécsbe mehetése meghiúsult, most

²⁴) Ekkor volt azután jövedelme: 1000 vfrt, lakpénzül 300 vfrt, 12 öl fa, 20 p. mérő tiszta buza, fizetése emelésül 100 vfrt. —

már nem akarta öregségére elhagyni régi helyét. 1823-ban megjelenvén Pap Istvánnak „vallás-egyesülés ideje“, a dunántúli Egyházkerület könyvcensorai közt Márton István is beadta az azon év májusában tartott egyházkerületi gyűlésre, elejtő bírálatát. — A magyar tudós akademiának 1830-ban valósult felállása után szóba hozatott Márton István neve is azok között, kik akadémiai tagokká voltak kinevezendők. Midőn véletlen valakinek eszébe jutott, hogy mennyire megbántotta ő a magyar nemzetet „keresztyén erkölcstaná“ban közlött nyilatkozatával. Hol az előbeszéd 40-ik lapján többek közt ezt mondja: „más nemzetek — mint tzedrusok — tekintenek alá mi reánk csak Galagonya Magyarokra, a kik midőn originálok nem akarunk lenni, csak arra is alkalmatlanok vagyunk, hogy az előttünk tántzolókat hűségese majmoljuk.“ — Ilyeknek emlékezetbe hozása miatt nem sikerült az Akademiába jutása. —

Tanártársaival mindég a legtestvériesb viszonyban élt; úgyannyira, hogy gyermekeinek keresztalttyai közül azok sohasem hibáztak. Azonban egy véletlen körülmény fölszakgatta az egyetértés kötelekeit. 1819. junius havában tartott egyházkerületi gyűlésen, a rendes iskolai pénztárnok távollétében, 125 frnyi összeget vett át, mit hazaérkezte után — saját állítása szerint — lelkiösméretesen azonnal kézbesített is a pénztároknál. — De a mennyiség a számadó könyvben kitéve nem volt. — E miatt még azon év nov. 15. dec. 21. és 1820 mart. 25-én egyházi és iskolai tanács tartatott, melyekben az ügy hovatovább gonoszabb személyeskedést, gyűlölködés és viszálykodást, a közügyre veszélyesen, zsibbasztólag ható egyenotlenkedést hozta elő Mártonunk és a kérdéses pénzösszeg fölvételekori igaz-

galó, Sebestyén István között. Martius 27—28-án végre befejeztetett az ügy, mikorra a kibékítésre kiküldött egyházkerületi főjegyző, Tóth Ferenc előterjesztése folytán a hiányzott összeg névtelen jöltevek által a pénztárba betéltetett. A béke külsőleg helyreállt ugyan, de az egyszer elszakadt barátság kötelékét csak idővel lehetne összeforrasztani. A sötét gyanú, mely becsületes, tiszta jellemű Mártonunk ellen emeltetett, súlyosan nehezült lelkére. A tisztársávi keserű meghasonlás, sokáig nagy seb volt lelkében. Őszinte keble bezárkózni kezdett az emberek előtt. — Egy 1820 nov. 4-én tartott iskolai tanács előtt pedig Nagy Mihály tisztársávi összeülközésről panaszkodik. — Fájdalom! de az emberi kebel gyöngeségét megtagadni alig tudja, hogy a tőn félreértés vagy bármi okból credit bántalmakat feledné és megbocsátaná. Mígnem lassanként az idő letörli azokat az emlékezet táblájáról. —

*

*

*

Midőn, a keresztyénség szent könyvének tanítása szerint (I. Móz. 2, 18. 23. 24.), Isten, a mindenség és benne a föld teremtése után, körültekintett volna: úgy találá, hogy a teremtés még nem fejeztetett be; mert hiányzott még a férfiú oldala mellől az, ki nélkül ő egyedül volt, ki neki segítője tartozott lenni, ki miatt a férfiú elhagyja az ő anyját és anyját s ragaszkodik csupán feleségéhez. Teremtette hát Isten a férfiú mellé a nőt is. Egy kis kört alkotott ez által Isten, melyben — ha hivatásának megfelelő — az ember feledni tudja a világ létezését; — egy kis családkört adott az embernek, melyben — ha az istoni akarat teljesen valóságra jó — az ég

minden boldogságát, a lélek minden örömét feltalállandja; de ellenkezőleg viszont a pokol minden gyötrelmeit. —

Az igazi családélet megszenteli az ember, a férfiú erőit és tehetségeit munkás tettekre; az igazi családkörben fölfakadnak és tenyésznek az emberi kebel legnemesb szívérzemenyei, melyeknek aegise alatt lehetlen boldognak nem érezni magát egy halandónak. A fogalmának megfelelő családélet oly térre szállítja az embert, melyen a gyermekekben és gyermekeknek élés, a legmagasztosb hivatással, kedves kötelességek teljesítésével bizza meg az embert. —

A családélet e jelentőségét tudta Márton István is. Mint tudományoknak élő és komoly férfiú, nem volt a hirtelen fellobbanó érzelem embere; de annál inkább az igazi mély szereteté. Mindjárt tanársága kezdetén ismerkedett meg helybenlakó Zsoldos György és Csahai Zsuzsánna szeretett pártús leányukkal, kiből megtalálni hitte mindazon tulajdonokat, melyek egy derék férfiút boldogíthatnak. Ezért nem is akart ő sokáig egyedül lenni, hanem megkérte a szülőktől édes leányuk, a nemeslelkű Katalin kezét. S 1791-ben fölesküdött Hy-men zászlója alá, oltárhoz vezetvén kiválasztott jegyesét. Valódi nemtője lett ez neki majdnem negyven évi együtt élésükben, ki derült kedélyével mindenkor eloszlata a bánat, bosszuság — és ingerültség hideg barátságtalan redőit nagy homlokáról. — Mártonunk viszont a gyöngéd előzékeny férj volt irányában. —

Hűzasságuk meg lott ugyan áldva gyermekekkel; de a gondviselés másik keze által újra megfosztattak tőlük. — Első gyermekük 1793 február havában született; de csak kevés időt élt, — utolsó gyermeküket pedig 1812 novemberében nyerték. Tíz gyermekeik közül

három egymásutánit kereszteltették Istváura, csakhogy a családfő nevét örökíthessék. Azonban mind a három elhalt. Terézia és Zsuzsánna leányaik hajadon és kiskorukban szálltak vissza az Úrhoz, — Zsófia pedig, mint Csoknyai Pál, Turóczmegyében uradalmi tisztartó neje, hajlotta örök nyugalomra fejét a cholerában. Károly fiúk felnőtt korában, Komárom mellett egy csónakból kifordulván, a Dunába sült. — Így életben maradtak halála után csupán hárman: Albert (szül. 1802 octoberben) jelenleg Veszprémmegyében, vilonyai lelkész, — Zsuzsánna (szül. 1803 decemberben), néhai Görzsönyi lelkész Keserü János özvegye, — és Antal, (szül. 1809 octoberben) jogotvégezett, Tolnamegyei közbirtokos. — Gyermekai kereszteltetésekor eszébe jutott Mártonunknak az emlékezetes Hajdú — Nánás is, és többek keresztatyául, ottani lakos Fedor Jakab, volt huszármestert iratá be, számos helybeli ismerősei mellé. — Ha az élet gondjai, iskolai ügyek sötét felhőket vontak lelkére, — ha életviszontagságok zivatarai összecsaptak feje fölött: o jó, holdog családkörbe vonta magát, s feledve a bajokat, újra könnyebbült kebelrel viselte az élet terheit. —

Ha valaki házánál keresé föl Márton Istvánt, hídban nyomozá benne a bölcsészeti és mennyiségtani katedra tudományos gondolkodóját, az iskolaiszók szigorú bíróját, az iskola-alapító tervezőjét: ezekből honn senki sem találhatott benne semmit sem. — Ott csak őszinte, barátságos, nyájas emberrel találkozhatott. — A panaszttevő, segélykérő vagy tanácsért folyamodó tanítvány előtt csupán egy szíves, igazságos, vigasztaló, kezét a segélyezésben még nem kötő, szelíden utasítást osztó lelkiatya állott, *kinék legnagyobb öröme*

akkor volt, ha másokkal jöttehett. Régen megmondotta ama latin koszorús költő Virgil is, Aeneisében (I,634), hogy: *non ignara mali, miseris succurrere disco* — csak a ki a bajokat ismeri, jö a szegények segélyére. *A ki nem ismeri a fájdalomat, nem tanult küzdeni a szegénységgel; az nem ismeri az emberbarátság hangját, sem a könyörület édességét; annak szíve nem indul meg semmitől, az nem társasági lény* mondja Rousseau. — Márton István honn csupán a henyeség, tudatlanság és fényűzés üldöző ellensége volt; a restség előtte meg nem állhatott. — A tisztaságot szerető, és ezért ezt mindenki is erősítő; de már az akkoriban nagyon elterjedt fodros elejű ingeket és hegyes orrú csizmákat ki nem állhatá. Az ingek fodrait lehasogatá, a csizmák orrait levágatá ezen különös hangú szavai kíséretében: „kell is neked ilyen, te koldus kutya.” Természetesen csak a deákok irányában volt ily szigorú. Polgártársai szerették. Akármely társaskörben megjelent, nemes élceivel, tréfás elbeszéléseivel fölvilanyozá a társaság hangulatát. —

Saját mindennapi életrendje, mint kül magaviselete is, a lehelő egyszerű volt. — A takarékoság elve lévén, szerzett is össze családja számára szép vagyont. — Korán kelt; úgy, hogy éltesebb korában is már négy órakor tanuló szobájában volt. Reggelije egy csésze theából állt. Ebédje mértékletesen s izletesen volt kiállítva, mely mellett csupán hajlottabb korában ivott egy mészely bort. Estve felé rendesen megtevő sétaútját, és tíz órakor — miután semmit vagy igen keveset evett volna — lenyugodott. Az ily rendes életmódnak köszönhető mindenestire tartós egészségét, folytonos vidorságát, lelkének gyors rugékonyságát. S kü-

lünös, hogy foga csak 1830 nyarán esett ki először. — Majdnem elmondható, hogy 41 évi tanársága alatt csak egyetlen szer sem vala kénytelen, gyengélkedés miatt, elmulasztani tanórát. Ezért nem is ok nélkül reménylé, és e reményét nem is ok nélkül fejezé ki gyakorla tanítványi előtt is, hogy leghőbb óhajta teljesülne, ha hivataloskodása arany-örömlünnepét megtarthatná. —

VII.

Márton István végnapjai.

Ha a nap nyugovóra kezdi hajtani égő fáradt fejét: veszít ugyan ragyogó fényéből, hosszabbítja földön árnyékait; de azért nem kevésbé tűnik föl, még delelésekorinál is szebb nagyságában. — Mártonunk életének napja is meghajolni indult; de azért még mindég a nagy és tudós Márton István maradt ő. Férfi kora hosszú volt, — majdnem negyven évet számlált; úgy, hogy még hatvanos évei is oly öröt fejtettek ki, mikép ennek tudása akaratlanul eszünkbe juttatja a favirágokat termelő késő szeptemberi napokat. — Az idő azonban már kezdé gyorsan szedegetni a maga adóját. — Vállai naponként gyengébbeknek látszottak az életterhei elhordozására. Még ugyan, az 18²⁹/₃₀-ki iskolai évben, mint igazgató is, elég eréllyel és buzgalommal vitte hivatalát az intézet üdvös érdekében; de mihelyt 1830 martius 12-én elveszté szeretett életopárját, drága hitvesét, Zsoldos Katalint: lelki ereje is megtörni, élete ridegebb s maga elégtelennek lenni mutatkozott. E halál, nejének elvesztése, mély sebet vágott szívéen,

egész életműszerkezetén. — Ezen év Mihály napjától fogva gyakorta panaszkodott, hogy egy titkos belső ellenség bántja, hogy lábai nehezen hordozzák. A haláltól ő nem félt; mert hiszen megmondá már ő előtte egy századdal Rousseau J. Jakab, hogy „vivre libre et peu tenir aux choses humaines, est le meilleur moyen d'apprendre a mourir.“ Csak attól tartott, mikép elnyomorodik és mégsem hal el könnyen. —

Az iskolában levő könyvtárnak 14 év óta volt pontos igazgatója. Most azonban az évek és fájdalom által elviselt teste és lelke erőtlenségéről panaszkodván, 1831 június 5-én, az iskolai tanácsban letette ezen hivatalát is. A néhány hó híján 71 éves öreg ingani látszott az idők és fájdalomnak súlya alatt. — Elbucszogatni szándékozott jó barátaitól, hogy ha majd így nem folytathatja tanárságát „elhallgat, mint a pacsirta öszkezetével.“ — Csak egy kis taszításnak kelle érni életműszerkezetét, hogy az menthellenül összeessék. —

*

*

*

1831-et írtak a föld keresztyénei. — Augustus havában szokatlan hőség feküdt hazánk szép rónáira. De nemcsak itt; egész Európa panaszkodott a tikkasztó meleg felől. Ekkor jött keletről hirtelen egy szokatlan, ismeretlen s új vendég Európa látogatására. — Mint villanyütésre, kiáltott fel rémesen mindenki, a kiben csak élet volt: „itt van a cholera! pusztít az opokór!“ Ismeretlen nyavalya, meglepő halálnem volt ez a boldogtalan emberekre. — Ha ostve még tökéletes egészségben, vigan ült együtt a család, reggelre igen könnyen, a család több tagját, örök nyugalomra teheték.

Csak félnapra sem volt senki élete sem biztos! Az erőszakos ragály ellen orvosságot még akkor nem találtak föl. — A rémülés kétségbeeső hangja sikoltott végig e hazán! —

Nem volt széles e hazában hely, hol emez iszonyúan pusztító betegség ne követelte volna ki drága áldozatait. — Mártonunknak is a csordultig tölt meg pohara, midőn fájdalommal hallá, hogy szeretett leánya Zsófia és kedves menyő, Albert fiának neje gyorsan ragadtattak el az élők sorából. — September havában Pápa sem kerülhető el a felejtethlen járvány pusztításait. Ottan-ottan naponként 50—60 élet esett neki áldozatul. — 19-én mutatkozni kezdtek Márton István testében is a betegség nyomai. Ágyba feküdt. Baráti, jóismerősei s különösen volt tisztátára, Tóth Ferenc Superintendens siettek ágyához. — Erős görcsök tépték beleit és tagjait. Nem volt többé szabadulás. Az érett gabona kedves aratást nyújtott az enyészetnek. S miután kilenc órai nehéz küzdést állott ki az élet a halállal: megszűnt dobogni az annyira nemes szív. *September 21. 1831. hagyta el a lélek porhüvelyét, melyet két hó hijján hetvenegy érig lakott.* —

Márton István messze vidéken ismeretes volt; ezért halálának híre is gyorsan hatott mindenfelé. — Temetése mégis nagyon egyszerű volt. Csak legközelebbi barátai és néhány közelben lakó volt tanítványai kísérték ki koporsóját az ó városi temetőbe. De csuda volt-e ez azon időben? volt-e ugyan ház, melynek halottja nem lett volna, — volt-e ember, kinek könnyei még ki nem apadtak elhunyt kedvesei után? —

A vészmadár utolsó szárnycsattogását hallottuk. A beteg föld még betegebb emberei lassanként elvonulni

látván a halál hosszú ostorát: kezdtek magukhoz térni és gyógyítani sebzett lelkeket az isteni igé hatalmas erejével. Ekkor adatott meg azután, több mint két óra a temetkezések után, december 11. 1831-ben, az illő végilsztességtétel boldogult Mártonunknak is. — Az özszes tanuló ifjúság és nagy hallgatótömeg jelenlétében vallásos kenettel tartotta egyházbeszédét Tóth Ferenc Superintendens, Luk. VII. 1—5. alapige nyomain. Előadta és indokolta erőteljes nyelven, hogy *a közönséges iskolák legszükségesebb és jölterőbb intézetek az emberi nemzet tökéletesítésére és boldogítására*. S ezért ha ama kapernaumi százados érdeme oly igen méltányoltatott Christusunk által, mennyivel nagyobb érdemkoszorú fűzi körül Mártonunk homlokát, ki nemcsak nyilvános főiskolát alapított, de abban oly sokáig tanított is. — Ezután Edelenyi Sándor történettanára lépett a szószékbe, és elmondá *a tanítói hivatatal nehéz és fontos rollát*, a folytonos önképzés és tanulókhózi viszony tekintetéből. — E tudományos szónoki beszéd végbucszlatójával a meghatottság forró könyeít idézé sokaknak szemébe. — Végre gymnasiumi nyilvános költészettanító Doosor István, jelenleg történettanár, halotti verseket ²⁵⁾ szavalt a díszes közönség előtt. Mártonunk teitéről szolván, zönge kobza többek közt ily hangokat hallatott:

Felkeltél, mikor a szolgál
Korlátok borzadt fölcíme
Közt nyögtek az ész szent jussai,
S sírva nyöszörge az elme.

²⁵⁾ Ki vannak nyomatva a „Temetési Beszédek Márton I. fölött”-ben, a 60. 67. és 69. lapokon. —

Úgy léptél fel mintegy fundálló
 A világ játékszinére,
 Építményed most is fenn áll oh
 Nagy neved örök diszére. —
 Nem fedik be azért számtalan
 Érdemid a sír hantjai — — —

s távolabb, midőn bucsúzik az egyház papjától és a
 kerület főpapjától:

Százados cserfák mi valánk kinyíló
 Oskolánk szépen feselő virányin:
 Haj! de engem már le, — ledönte a sors:
 S csak magad állsz még.
 Állj! — fedezd árnyas leveliddel a most
 Árva Tempét, mely keseregve néked
 Esdekel, védj őt, — szomorú virágit
 Néked ajánlom. —

Végre a bucsúzó tanítvány. halakönnyei közt felma-
 gasztosulva zengi:

Menj! — de nem mohatsz el örökre mitőlünk,
 Zárva maradsz szívünk belső rejtekébe. —
 Nem zárhat el soha, — nem, soha előlünk
 Semmi sír, semmi hant mohos göröngyébe.

Él még a Magyar Nép, él még Pannónia —

Él még, — bár nincs többé, Márton, nemes fia. —

Így ünnepelvén meg, a pápai főiskola történetében
 magának feledhetlen érdemeket gyűjtött Márton István
 halálát, az egyház és iskola: méltó lesz talán ide ig-
 tatnunk az egyházi és iskolai tanácsnak, még a vög-
 tisztségtétel előtt hozott, azon határozatát, mely 1831.
 october 4-én a jegyzőkönyvbe vezetve, örökíti iránta
 táplált őszintén nemes érzelmeit A határozat szavai ek-
 ként hangzanak:

„Megilletődött szívvel veszi ezen egyházi s iskolai consistorium, hogy a choleraanak városunkba való tartása alatt Nagytiszteleltű s tudományú Márton István professor úr, f. é. szeptember 21-én délelőtt mintegy 11 óra tájban meghalálozott légyen. Valamint tagadhatlanok és nagyok a kimúlt professor úrnak érdemei, melyeket a tudományok gyarapítására és az emberi nevelésre nézve, 1790-ik esztendőtol fogva, a pápai anyaiskolának is hamvaiból való felébresztésével s benne több hasznos hazafiaknak növelésével szinte 41 esztendei professorsága alatt tett; *ugyaneszen érdemes és hasznos szolgálójának igaz érzését ezen egyházi és iskolai consistorium a tudományok és embernevelés körül tett érdemek némű-némű jutalmául szolgáló örök emlékeztélre ide bejegyezseti, egyszersmind meghatározza, hogy a megbodogult úr temetési költségei a collegium cassájából fizetlenségnek.* Ezen felül, midőn a tanuló ifjúság összeérkezendik, a temetési azon solennisebb ceremonia is, melyre a megbodogult úr érdemes, megtartasson; a helybeli curator és rector urak által pedig ezen halál esete mind nagymélt. Főispány, Septemvir és Főcurátor úrnak, mind Főtiszt. Superintendens úrnak is a végelt bejelentessen, hogy a kimúlt tudós professor úr helyének és catedrájának hasonló lélek és elmebeli talentomokkal felruházott tudós férfúval leendő betöltése iránt, a pápai reformáta ecclesia és collegium kormányával is egy érdemben gondoskodni méltóztassanak.“

VIII.

Visszapillantás Márton Istvánra.

Ime kedves olvasó! végére jutottunk egy hetven éves élet leírásának. Láttuk felnőni Mándi Márton Istvánt gyermek és ifjú korában, — láttuk cselekedni a pápai főiskola alapítása, nagygyátetésében és a tudományok mezején felmulatott buvárkodásaiban. Nem kerülte ki figyelmünket, halála órájáig, család és magányélete. — És most már nyugottan letehetnénk ezen életrajzi füzetkét: ha nem tartanánk érdekesnek, még egy kis időig mulatni tárgyunk mellett; és nem gondolnánk szükségesnek, még egy rövid utópillantást szentelni Márton István személyére, kedély — lelkivilágára és jellemére. — Ha ezt tesszük: hitünk szerint, akkor lehetőleg világosan előttünk fog állani az ő képe. —

Mándi Márton István középtermetű, zömök s későbbi éveiben kövér volt. Fekete haját a fölötte átvonult esztendők megőszítették ugyan; de nem vették el, — és ezt rendesen apróra nyirva viselő. Magas gondolkodó homlokát néhány redőcske árnyékolá. Bajuszt és szakált sohasem hordott. Tagjait állandóan magyarnadrág és hosszú kaput fődte. — Nyakkendőül rendesen, a tisztaság lehető föntarthatása kedvéért, fehérret viselt; — mit olykor oly hanyagul kötött fel, hogy szeretett nejének kelle őt a kulcsinra figyelmeztetni és a rendetlenséget kiigazítani. Minek elintézése közben mondogatá „ne bántsd; majd meglátom, ha hibás, tanítványaim fényesre csiszolt csizmáiban.“ — Mindég nyájas, ked-

vességgel lőlt, himlőhelyes arcán örömet időzött a szemlélő szemeivel. — Két eleven szeméből vidám, derült, megtörhetlen boldog lelke adá életjelét. Mely derűtségének bizonyságául hadd álljon itt egy-két adat életéből. —

Lakása az iskolaépülettel áttalellenben levén, a mint kinézett egyszer ablakán, látta, hogy egy tanuló az iskolai épület egyik ablakából kihajol, — így kiáltott reá: hogy az a lók édes öcsém? — Másszor, — egy vizsga alkalmával több tanulót szólított fel felelni, kik mind, kikeresve, Vargha, Szabó, Asztalos, Szücs sat. nevének voltak, s miután egyiksem tudott a feladott kérdésre felelni, így nyilatkozott: az egész céhmesterség nem ér semmit. — Egy nyári éjjel hő vérmérséklete miatt nem tudván nyugodni, ruhájába burkolódzva, az utcára ment, fel s alá járkálni. Ekkor vette észre, hogy egy elkésett tanuló nem mehetvén be a kapun, a falon keresztül akarna az iskolai épületbe jutni. Arra felé ment. A deák nem ismervén őt fel, fölszólítja, hogy segítse őt a falra. Szót fogadott, — és ezért néhány garast kapott a deáktól. Másnap azonban idézteti a tanulót. Ez remegve közelg. Ő atyailag lepirongatá esti tettéért, pénzét visszaadta; de egyszersmind figyelmeztette mászása nem ismélésére. — Az éji őr rendszeren ablaka alatt kiáltván el magát, már megsokalta a sokszori háborítatást. Ezért egyszer fölszólítja, hogy ha minden este minden órát ablaka alatt fogja elkiáltani, mindég egy pohár bort kapand. Ez ismélődött többször. Egyszer elhagyta a bor osztogatást; de az éji őr is abban hagyott ám az ablaka alatti kiáltozással. — Iskolából jöven ki, eső és nagy sár gátolá a hazamene- telben. A szintén hazamenni készülő Sebestyén István

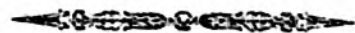
el nem morzsolhatnak, csak még nagyobbá tehetnek. — Tudományos műveiben él szelleme; a pápai főiskola pedig nagy nevének méltó hirdetője. A magyar történet, mint ezen iskola alapítóját, ismerni fogja őt mindenha. —

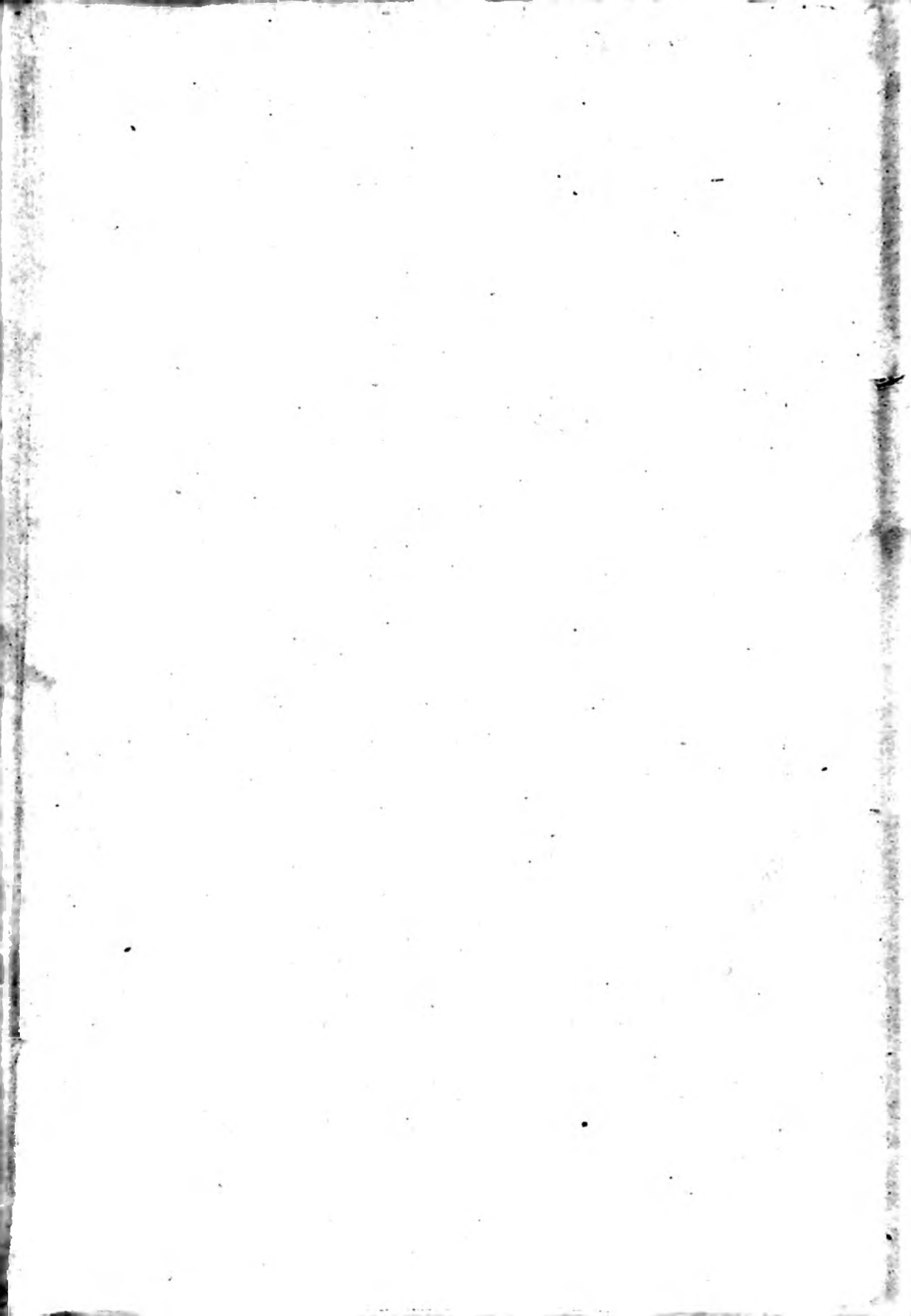
A főtanoda áll: még pedig nem kisebb erőben, mint nemes alapítója korában. — De ime az ő fölemelkedésében fölötté átvonult évek története még egy nevet említ, melyet e helyen tisztelettel megemlíteni majdnem kötelességünk. E név, Tóth Ferenc. Ha Márton István volt az alapító és építő: Tóth Ferenc akkor az emelő és fedelező volt; ha amaz ültetett: akkor ez öntözött; ha amaz teremtetette az iskolát: akkor ez fölnevelte és nagygyá tette. —

Márton István és Tóth Ferenc szerettek haláluk esetére egy dajkát, egy gyámot, szeretett, hön ápoló gyermekük mellé. Végrendeletükben a dunántúli reform. Egyházkerületet tettek gyámja, s illetőleg annyává ifjú növendéküknek. A dunántúli reform. Egyházkerületnek egy iskolája van csak, a pápai főtanoda; a mit egy egyházkerületi ülnök s tanár és egy főpap adtak neki végrendeletileg. — Mint eddig nem volt, úgy bizonyosan ezután sem lesz hát gondtalan mostoha anya ezen tanintézet irányában, ki elhagyatott árvaságra engedné jutni a reábszott örököszt. A dunántúli reform. Egyházkerület igazgatásának kormányán oly férfiak állanak, kiktől a Márton—Tóthféle főiskola mindenkor csak sok jót várhat, — kiknek férfias működése folytán begyűlendő segélyáldozatok letvése után bizton reményli ezen iskola, oly nagygyá és dicsővé lételel, mint a minőnek ezt Márton István és Tóth Ferenc óhajták és álmódák. — Majd ha tanító-képezdéje, teljes jogtaniszékei, tanári nyugdíj-

intézete, tápintézete sat. lesznek : akkor tekinthet majd büszkén gyámgyermekére ezen Egyházkerület. — És ez meg is lesz! —

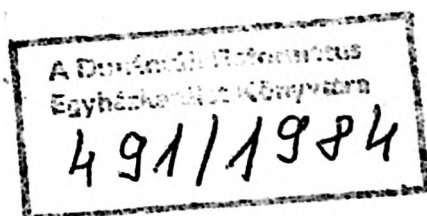
A dunántúli reform. Egyházkerület, néhány lelkes adakozók hálaállíréi által segélytetve, emlékszobrot akar és fog emelni Mándi Márton Istvánnak. — Illő, hogy e mellett az iskola is, mint tudományos intézet, emeljen emléket nagy mesterének. — Emeljen egy élő emléket, mely meleg szavakban hirdesse Mártonunk nevét és szívhangokon szóljon a szívekhez. — Hadd lépjen hát életbe, a minden költség nélkül valósítható terve Tóth Dániel, volt thúri- szakállasi lelkésznek : „*tartassék minden esztendő november 23-iki napján a főiskola nagy teremében, a helybeli előljáróság, tanítók és tanuló ifjúság jelenlétében az alapító, nevelő és tanító Mándi Márton István születésének napja, mint a főiskola örömnnepe, — oltastassanak föl ekkor keresztényi kenettel, tudományos lélekkel készült értekezések, az örömnap céljához szabva. Ezen örömnnepen oltastassanak föl mindég a legközelebb lefolyt évben, az iskola javára tett adakozások, a lelkes jöttevők nemszerinti érintésével.*“ — A jólét nyilvános köszöneto és hálás elismerése mindég emelni szokta bármely ügyiránti buzgalmat és áldozatkészséget!! —

TÁRGYMUTATÓ.

	lap.
I. Márton István a szülői háznál	9
II. Márton István tanuló korában	11
III. Márton István Nánáson és az academian	15
IV. Márton István az iskola-alapító s tanító	20
V. Márton István írói munkássága	38
a) Istenészeti munkák	43
b) Bölcsészeti munkák	61
c) Növelészeteti munkája	84
d) Nyelvészeti munkák	85
VI. Márton István nyilvános, család és magányélete	89
VII. Márton István végnapjai	98
VIII. Visszapillantás Márton Istvánra	104

Ára 70 kr. oszt. értékben.
1860.